

Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras Kazys Bizauskas ir lietuvių literatūros mokslo terminija

ASTA MITKEVIČIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

ESMINIAI ŽODŽIAI: signataras, terminija, literatūros mokslo terminai, terminologijos komisija, terminų tvarkyba, sinonimai

*Terminų nustatymas nėra vieno kurio suinteresuoto asmens
ar autoriaus, bet bendras visų mūsų reikalas*

(Kazys Bizauskas, 1922, Roma)¹

IVADAS

Šiame, 2018 metais, minime Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmetį. Simboliška, kad prieš 100 metų buvo išleistas ir pirmasis lietuviškas literatūros teorijos vadovėlis, o jo autorius – jauniausias Vasario 16-osios Akto signataras Kazys (Kazimieras) Bizauskas (1893–1941).

Lietuvos valstybės veikėjas, politikas, signataras, švietimo ministras, diplomatas, pedagogas, publicistas, literatūros kritikas, vertėjas... Taip trumpai galima apibūdinti šį įvairiapusį asmenį. K. Bizauskas gimė prieš 125 metus Latvijoje (šaltiniuose gimimo metai įvairuoja). Mokėsi Mintaujos gimnazijoje (Latvija), Šveicarijoje, Vilniuje, Kaune. Baigęs Kauno gimnaziją, 1913–1915 m. studijavo teisę Maskvos universitete, bet studijų nebaigė dėl Pirmojo pasaulinio karo. Jau nuo 1909 m. bendradarbiavo lietuvių spaudoje. Kartu su kitais išrūpino leidimą 1915 m. Panevėžyje įsteigti lietuvių gim-

Kazys Bizauskas 1921 metais

LCVA, 0-011200

¹ L 4. 1922–1923 m. K. Bizauskas buvo Lietuvos atstovas Vatikane.

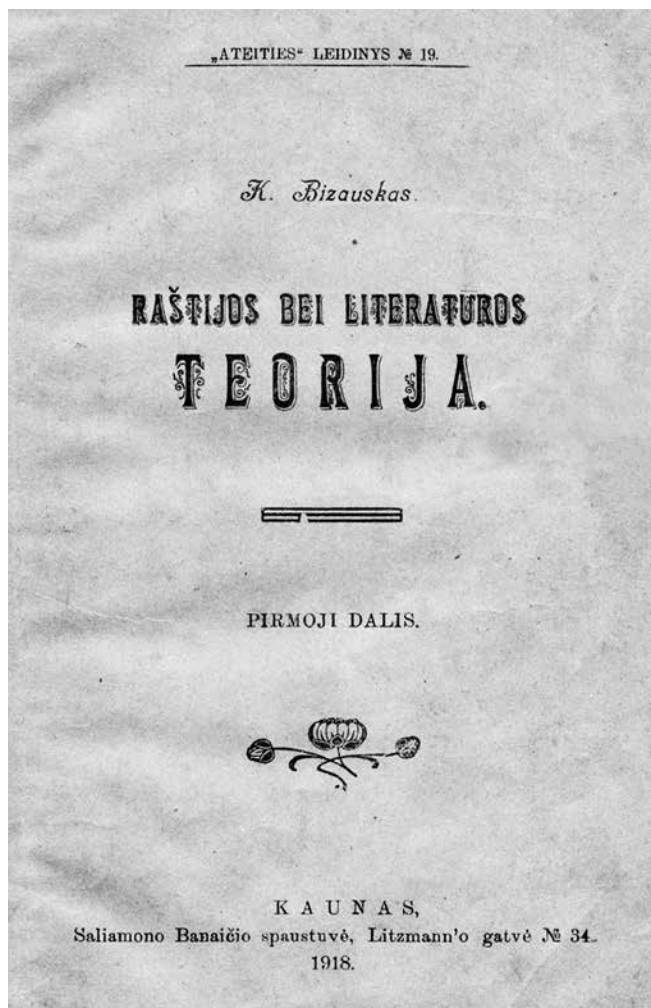
naziją, pats tapo jos inspektoriumi, taip pat toje gimnazijoje dėstė lietuvių ir lotynų kalbas. Nuo 1915 m. K. Bizauskas priklausė ir Lietuvių mokslo draugijos Vadovėlių rengimo komisijai, į kurią dar įėjo Mykolas Biržiška, Augustinas Janulaitis, Petras Klimas, Antanas Smetona. 1917 m. K. Bizauskas, nors dar nebuvo sulaukęs reikiamų 25 metų, buvo pakviestas į Lietuvių konferenciją Vilniuje, kur išrinktas Lietuvos Tarybos nariu. 1920–1922 m. – švietimo ministras Kazio Griniaus vyriausybėje. Svarbiausia jo, kaip ministro, pareiga buvo sukurti lietuvišką švietimo sistemą, užtikrinančią tautinį auklėjimą. Apie K. Bizauską jo amžininkas, tos pačios vyriausybės vidaus reikalų ministras Rapolas Skipitis rašė: „Kaip švietimo ministeris K. Bizauskas buvo gabus švietimo reikalų organizatorius. Jis kietai laikydavosi savo principinių įsitikinimų, bet buvo lankstus taktikoje. Ministerių kabineto posėdžiuose niekuomet neįvykdavo aštresnių susikirtimų tarp K. Bizausko ir kitų ministerių. Jau iš to galima spręsti, kad K. Bizauskas buvo geras psichologas ir gero būdo žmogus“ (Skipitis 1961: 352) (plačiau apie K. Bizauską, jo politinę ir visuomeninę veiklą žr. VLE III; Zundė 1993, 1994; Banevičius 1991: 44; Liekis 1996: 103–131, Blazytė–Baužienė 2006 ir kt.).

Pirmasis lietuviškas literatūros teorijos vadovėlis

Pirmasis K. Bizausko literatūros teorijos vadovėlio leidimas, pavadintas *Raštijos bei literatūros teorija* (pirmoji dalis), atskira knyga išėjo **1918 m.** Kaune kaip *Ateities* leidinys Nr. 19 (spausdino Saliamono Banaičio spaustuvė; žr. 1 pav.)². Prakalba parašyta Panevėžyje 2017 m. birželio 1 d. Ant-rasis leidimas be pakeitimų ir taip pat pavadintas pasirodė 1920 m. kaip Švento Kazimiero draugijos leidinys (išleista Kaune, spausdino „Šviesos“ spaustuvė). Jo pradžioje įdėta ta pati pratarinė iš pirmojo leidimo. Trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas išėjo 1922 m. antroje pusėje Kaune (išspausdinta Berlyne Otto Elsnerio spaustuvėje). Patikslintas ir vadovėlio pavadinimas – *Literatūros teorija. Vadovėlis augštesniosioms mokykloms*³. Po metų – 1923-iaisiais – pasirodė ir paskutinis vadovėlio leidimas (išleista

² Iš pradžių pirmoji dalis išspausdinta atskirais gabalais 1918 m. *Ateityje* (1–6 numeriuose sausį–birželį). Tokia forma mokymui(si), be abejo, nebuvo patogi.

³ Pirmojo (ir antrojo) leidimo pavadinimas *Raštijos bei literatūros teorija* buvo netikslus, turbūt toks paliktas per neapsižiūrėjimą, nes pats K. Bizauskas pirmajame leidime terminus *literatūra* ir *raštija* laikė absoliučiaisiais sinonimais, plg.: „Todel mūsų nuomone neteisingai pasielgia tie, kurie nori tarp tųdviejų sąvokų (literatūra, raštija) kažkokį skirtumą matyti“ R 3.

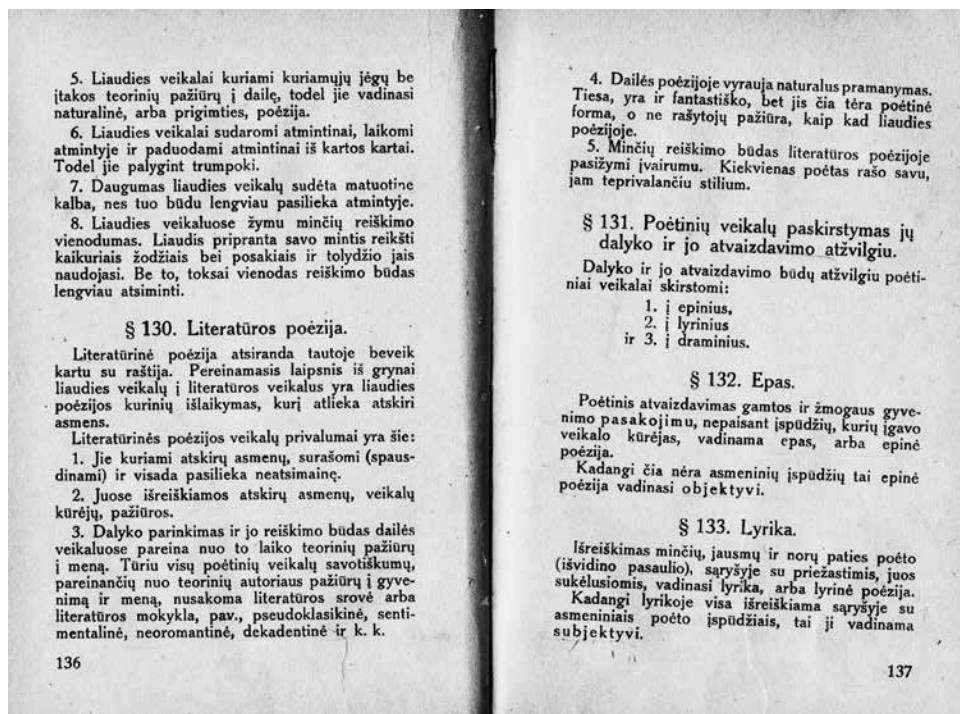
Kaune, išspausdinta Tilžėje, J. Reylenderio ir sūnaus spaustuvėje). Kaip pasakyta pratarinėje, jis tik nedaug pataisytas, o terminai palikti tie patys. Vis dėlto jau atsivertus paskutinio leidimo turinį matyti ir terminologinių skirtumų: trečiajame *poema*, ketvirtajame toje pačioje vietoje – *poëma*, dar atitinkamai *draminė poëzija* ir *dramiškoji poëzija* / *dramiška poëzija*, *draminis veiksmas* ir *dramatiškas veiksmas*, *epinė poëzija* ir *epiškoji poëzija*, *lyriniai veikalai* ir *lyriški veikalai*, *lyrinė poëzija* ir *lyriška poëzija* ir kt. Šiuos skirtumus autorius galėjo laikyti terminologiškai nereikšmingais (jei taisė pats) arba pakeitimus bus įvedę redaktoriai.

Pirmąją leidimą teigiamai įvertino Adomas Jakštas (Aleksandras Dambrauskas) (žr. Jakštas 1923: 373), kuris pats leido ir redagavo *Ateitį*. Antrąją leidimą 1920 m. recenzavo Jonas Jablonskis. Jis teigė: „Rašinys yra labai nepaprastas: iš kitų mokyklos vadovėlių jis išsiskiria savo turiniu, kalba ir rašyba. Viskas čia yra nepaprasta, negirtina“ (Jablonskis 1933: 181). Tačiau J. Jablonskio nuomone, K. Bizausko dėl vadovėlio kokybės negalima kaltinti, nes „jis parašęs savo rašinį tada, kada nieko šiam reikalui neturėjom, ėmę dirbti savoje mokykloje“ (Jablonskis 1933: 182). Leidžiant antrąją leidimą, pasak J. Jablonskio, autoriaus net nebuvo Lietuvoje⁴, o jei K. Bizauskas pats leistų vadovėlį, be abejo, jį žymiai pataisytų. Tą jis ir padarė.

1918 m. leidimas yra mažesnės apimties už trečiąją (atitinkamai 65 p. (23 cm) ir 199 p. (17 cm)). Jį sudaro prakalba, įvadas ir dėstomoji dalis, pavadinta „Bendroji literatūros teorijos dalis“. Ta pagrindinė dalis suskirstyta į keturis skyrius: 1) „Bendros žinios apie veikalus“ (p. 5–13), 2) „Stilistikos mokslas“ (p. 13–52), o šis savo ruožtu į poskyrius – „Stilius ir stilistikos užduotis“, „Bendros minčių reiškimo formos veikaluose“, „Reikalavimai, statomi kiekvieno rašytojo stiliui“, „Kitos stiliaus ypatybės“, 3) „Eiliavimas arba versifikacija“ (p. 52–63), 4) „Vidujė veikalų pusė“ (p. 63–65).

Trečiasis leidimas taip pat su prakalba, įvadu ir „Bendroja literatūros teorijos dalimi“ (p. 15–93), bet pastaroji jau trijų skyrių (nėra minėto ketvirtojo, kuris buvo itin trumpas). Didžiausias leidimų skirtumas turinio atžvilgiu – trečiajame pridėta antroji dėstomoji dalis „Atskiroji literatūros teorijos dalis“ (p. 94–199), užimanti daugiau nei pusę (53 %) vadovėlio. Ta antroji dalis sudaryta iš dviejų pagrindinių skyrių – „Prozos teorija (prozaika)“ (p. 98–129) ir „Poėzijos teorija (poėtika)“ (p. 129–199). Antrosios dalies pradžioje aptariamos prozos ir poezijos sąvokos, prozos ir poezijos ypatybės. Pirmasis šios dalies skyrius „Prozos teorija (prozaika)“ suskirstytas į keturis poskyrius: 1) „Pasakojimai“, 2) „Aprašymai“, 3) „Mokslieški, arba filosofieški, veikalai“ (smulkiau: „Protavimai“ ir „Sistema, arba mokslas“), 4) „Oratorių veikalai (bylos)“ (smulkiau: „Paprastoji įsaka“ ir „Tikybinių įsaka (pamokslai)“). Antrasis skyrius „Poėzijos teorija (poėtika)“ sudarytas iš trijų pagrindinių poskyrių: 1) „Epinė poėzija“ (smulkiau: „Liaudies epas“, „Dailės epas“, „Dabarties dailės epo for-

⁴ 1919–1920 m. K. Bizauskas – Lietuvos atstovybės Londone patarėjas.

mos“), 2) „Lyriškoji poezija“ (smulkiau: „Liaudies lyrika“, „Literatūros lyrika“), 3) „Draminė poezija“ (plačiau apie vadovėlio turinį žr. Girdzi-jauskas 2006 [1993]). Iš turinio matyti plati vadovėlio teminė apimtis. Trečiajame leidime (žr. 2 pav.) pavartota apie 800 skirtingų terminų.

Pirmasis ir trečiasis vadovėlio leidimai skiriasi ne tik apimtimi, bet ir kalba. 1 lentelėje parodyta, kaip aiškinama sąvoka „metonimija“ šiuose dviejuose leidimuose ir kaip taisyti siūlė J. Jablonskis jau minėtoje recenzijoje.

Reikia pridurti, kad kalbamas vadovėlis, be abejo, neatsirado tarsi iš nieko – „pagrindinės sąvokos ir sampratos iki to meto jau buvo susiklosčiusios ar besiklostančios literatūros kritikoje“ (Girdzijskas 2006 [1993]: 50). Primintina, kad pirmoji lietuvių literatūros istorija *Lietuviskiejie rasztai ir rasztininkai*, parašyta Jono Šliūpo, pasirodė 1890 m. Vincas Kudirka 1898 m. *Varpe* paskelbė pirmąją lietuvišką eilėdaros teoriją *Tiesos eilėms rašyti*. Nemažai literatūros teorijos terminų galima rasti plačiame Kazimiero Maciaus (Samogitos) straipsnyje, išspausdintame *Žinyčioje* (1900). Antrajame XX a. dešimtmetyje išleisti lietuviški literatūros vadovėliai ar

1 lentelė. Termino *metonimija* aiškinimas K. Bizausko literatūros teorijos vadovėlio 1918 m. ir 1922 m. leidimuose bei J. Jablonskio siūlymas

1918 m. leidimas	J. Jablonskio siūlymas (1920 m.)	1922 m. leidimas
„Metonimija yra toksai tropas, kuriame viena sąvoka užmainoma kita, pasiremiant ankštu sąryšiu tarp tų sąvokų. Ankštus sąryšys, pvzd., būna tarp priežasties ir veiksmo, įnagio ir veiksmo, autoriaus ir jo veikalo, savininko ir savasties, medžiagos ir padarytojo iš jo daikto, talpinantis ir telpamas ir t.t. Tos tatau sąvokos, esančios artimiausiam sąryšyje, kalboje ir vartojamos viena kitos vietoje“ R 44.	„Metonimija yra <i>toks</i> tropas, kuriuo vienos sąvokos vietoje <i>pavartojame</i> kalboje kitą sąvoką, kitos sąvokos žodį; taip darydami, remiamės <i>artimu</i> tų sąvokų sąryšiu, jų artimumu. <i>Artimo</i> sąryšio, pavyzdžiui, yra tarp priežasties ir veiksmo, įnagio ir veiksmo, autoriaus ir jo veikalo, savininko ir <i>nuosavybės</i> (<i>savybės</i>), medžiagos ir <i>padaryto</i> iš jos daikto, <i>indo</i> ir <i>indėlio</i> ir t. t. <i>Taigi</i> tos sąvokos, būdamos taip surištos, kalboje yra vartojamos viena kitos (antros) vietoje“ (Jablonskis 1933: 182).	„Metonimija yra toksai tropas, kuriame viena sąvoka pakeičiama kita, pasiremiant artimu sąryšiu tarp tų sąvokų. Tamprus sąryšis, pvzd., būna tarp priežasties ir veiksmo, įnagio ir veiksmo, autoriaus ir jo veikalo, savininko ir nuosavybės, medžiagos ir padaryto iš jos daikto, indo ir indėlio ir t. t. <i>Taigi</i> tos sąvokos, turinčios artimiausio sąryšio, kalboje kaip tik yra vartojamos viena kitos vietoje“ L 66.

jiems prilyginami (žr. Bukauskienė 1993) darbai: Juozo Gabrio-Paršaičio *Lietuvių literatūros apžvalga* (2 d., 1913, 1916), Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės *Iš mūsų literatūros* (1913) ir *Lietuvių literatūros istorijos konspektas* (1918), Mykolo Biržiškos (taip pat Nepriklausomybės Akto signataro) *Dainų literatūros vadovėlis* (1916)⁵.

Iki 1936 m. mokyklos reformos pirmiau buvo mokoma literatūros teorijos, o ne istorijos, o ir pačiai literatūros teorijai tarpukario literatūros programose skiriama gana daug vietos (Bukauskienė 1993: 104, 56). Tad akivaizdus ir literatūros teorijos vadovėlių poreikis: be K. Bizausko vadovėlio, nepriklausomos Lietuvos metais pasirodė Motiejaus Gustaičio, Jono

⁵ Antrojo šio vadovėlio leidimo, pasirodžiusio 1923 m., t. y. jau po K. Bizausko vadovėlio pataisyto leidimo, pratarinėje M. Biržiška teigia nedrąsiai įvedantis kai kuriuos literatūros teorijos terminus, bet dėl jų nesispiriantis. Tais naujais terminais jis turbūt laikė tokius terminus kaip *gyvinėlis* 80 „prozopopėja“, *įklausimas* 93, *įšaukimas* 99, *pakeituoelis* 80 „metonimija“, *prievardėlis* 84 ir *prievardis* 80 „epitetas“ ir kt.

Norkaus, Stasio Češūno, Juozo Ambrazevičiaus literatūros teorijos vadovėliai, dauguma jų išleisti ne po kartą ar du⁶.

K. Bizausko literatūros teorijos vadovėlis kartu yra ir pirmoji lietuviška stilistikos mokymo priemonė⁷. Stilistika šiame darbe traktuojama iš esmės lingvistiškai, tik tradiciškai siejama su literatūros teorija (plačiau žr. Šoblinskas 1979: 24–25; Knabikaitė 2006: 69–71). Pasak Adomo Šoblinsko, vadovėlio „autoriui vertėtų pripažinti garbingą lietuvių kalbos stilistikos pradininko vardą“ (1979: 24).

K. Bizausko vadovėlį literatūrologiniu požiūriu nagrinėjo Juozas Girdzijauskas (2006 [1993]: 49–56), pedagoginiu – Teresė Bukauskienė (1993: 104–106). Literatūrologai šį vadovėlį vertina nevienodai, matyt, į jį žvelgdami kiek kitaip ir skirtinguose kontekstuose, pavyzdžiui, J. Girdzijauskas teigia, kad „K. Bizausko vadovėlis yra universalus ir kartu kompaktiškas, labai turiningas ir kartu sistemiškas“, o plačia literatūros sąvoka jis „kaip tik atitinka šiuolaikinę teorinės minties tendenciją“ (Girdzijauskas 2006 [1993]: 55, 56). O štai Giedrius Viliūnas jį apibūdina kaip neaukšto lygio kompiliaciją (Viliūnas 2003: 271).

Šio straipsnio tikslas – aptarti K. Bizausko vartotą literatūros mokslo terminiją ir jo paties veiklą organizuotoje terminų tvarkyboje. Darbo metodai – aprašomasis analitinis, gretinamasis. Straipsnyje iš pradžių aprašomas K. Bizausko vaidmuo Terminologijos komisijos (1921–1926) veikloje, po to šios komisijos protokoluose užfiksuoti terminai lyginami su jo vadovėlio (1922) terminija, tada aptariami 1918 ir 1922 m. vadovėlio leidimų terminologiniai skirtumai ir galiausiai apžvelgiami vieno leidimo (1922) sinoniminiai terminai ir variantai. Taigi, daugiausia dėmesio skiriama sinonimams ir variantams, per kuriuos kartu parodoma to meto terminijos kaita ir sunkumai.

KAZYS BIZAUSKAS IR PIRMOJI TERMINOLOGIJOS KOMISIJA

Lietuvoje organizuotas terminologijos darbas valstybės lygiu buvo pradėtas 1921 m. Tais metais, kovo 14 dieną prie Švietimo ministerijos įsteigta Terminologijos komisija (plačiau žr. Keinys 2012 [1967]: 38–41; Auk-

⁶ Kaip atrodo K. Bizausko terminija nepriklausomybės laikotarpio terminijos kontekste, galima susidaryti įspūdį iš Astos Mitkevičienės straipsnio (2015).

⁷ 1923 m. pasirodęs antrasis lietuviškas literatūros teorijos vadovėlis, parašytas M. Gustaičio, net ir pavadintas *Stilistika* (paantraštė *Vadovėlis literatūros teorijai*; 2-as papildytas leidimas (1927 m.) *Stilistika. Literatūros teorijos vadovėlis*).

soriūtė 2011). Švietimo ministru tuo metu kaip tik ir buvo K. Bizauskas. Pirmasis šios komisijos posėdis įvyko kiek daugiau nei po mėnesio – balandžio 21 dieną, o jame dalyvavo septyni iš dešimties kviestų komisijos narių: Kazimieras Būga, Aleksandras Dambrauskas, Pranas Dovydaitis, Jonas Jablonskis, Pranas Mašiotas (viceministras K. Bizausko vadovaujamoje Švietimo ministerijoje), Antanas Smetona ir Antanas Vireliūnas (neatvyko Vladas Požėla, Juozas Tumas ir Adomas Varnas). Kaip matyti iš posėdžio sekretoriaus A. Vireliūno surašyto protokolo, komisija pirmajame posėdyje, kuriam pirmininkavo A. Smetona, sau išsikėlė du uždavinius: 1) „[b]uvo iškelta pirmiausiajį Komisijos uždavinį esant suvienodinti oficialinė valstybės įstaigų kalba“; 2) „[t]aip pat susirinkusieji pasisakė reikiant peržiūrėti ir pataisyti ir šiaip sau įvairių mokslo šakų terminai“ (TKP 1, išskirta protokole. – A. M.).

Per 13-ą tų pačių metų spalio 6 dienos posėdį Terminologijos komisija nutarė sudaryti matematikos, gamtos, geografijos, literatūros ir teisės (*teisių*) terminų pakomises (*komisijėles*). Komisijos nariui J. Tumui-Vaižgantui pavesta sudaryti literatūros terminų komisijėlę, į ją pakviečiant bendradarbiais Liudą Girą ir Vincą Krėvę (TKP 13). Jau po savaitės (spalio 13 dieną) vykusiame Terminologijos komisijos posėdyje pradėti svarstyti literatūros mokslo terminai – komisijai pateiktą terminų sąrašą referavo J. Tumas. O tą terminų sąrašą sudarė būtent K. Bizauskas⁸. Kadangi sąrašas buvo pradėtas svarstyti jau iš karto po literatūros pakomisės sudarymo, galima spėti, kad jis sudarytas ir nariams buvo žinomas jau anksčiau, iki šios pakomisės suformavimo. Tie terminai svarstyti septyniuose – nuo 14-o iki 21-o, išskyrus 20-ą – posėdžiuose tų pačių metų spalį ir lapkritį⁹ (plačiau žr. Mitkevičienė 2013). 23-iame gruodžio 5 dienos posėdyje, kaip matyti iš protokolo, perskaityti paskutinių trijų posėdžių (tad ir 21-o) protokolai, stabtelėta prie poros svarstytų terminų.

Verta pridurti, kad K. Bizauskas dalyvavo tik viename posėdyje (18-ame, žr. 3 pav.). Įdomu tai, kad tame posėdyje buvo svarstomi Antano Kriščiukaičio pateikti teismo terminai, ir tik po jų – literatūros mokslo, daugiau

⁸ 18-ame protokole prie K. Bizausko pavardės pažymėta, kad jis yra terminų sąrašo autorius.

⁹ Terminologijos komisijos protokolų knygoje po 19-o protokolo matyti iškirptas lapas, o tolesniame lape – 21-as protokolas ir tik po šio parašytas 20-asis. 20-ame posėdyje svarstyti „Fin.-Pram.-Prekybos Ministerijos įteiktasis Komisijai terminų sąrašas ir apdraudimo terminų sąrašas“ (TKP 20). 20 ir 21 posėdžiams pirmininkavo Pr. Mašiotas, sekretoriavo A. Vireliūnas. Kitiems posėdžiams, kuriuose buvo svarstomi literatūros mokslo terminai, vadovavo A. Smetona.

22 | Etimologija? (gradacija).

Antiteris - npr. m. b. n. o. c. o. n. c. e. n. c. i. e.

Antitermas - u. a. c. i. a. n. i. s.

Elipsė, išleidimas

Paklausimas - r. o. n. p. o. m. o. n. i. s.

Šūkis, sušūkimas - k. o. k. i. u. v. a. n. i. s.

Sūkmė - n. p. u. m. r. a. ; l. y. g. m. e. n. a.

Palakičia - d. a. c. i. s.

Pomokas, mis - n. p. o. k. o. y. r. e. n. i. s.

Vairduotė, vairduoklis - f. i. n. o. t. a. r. a. n. p. o. l. i. t. i. n. e. l. o. y. k. a. n. d. p. a. n. c. i. s.

Komisijos Pirmininkas A. Inčionis
pr. K. B. a. u. s. k. a. s.

Nariai K. B. i. z. a. u. s. k. a. s. V. a. l. k. a.
A. Inčionis

Sekretorius S. Vireliūnas.

Komisijos posėdžio protokolas, 18 A

Posėdis buvo 1921 m. lapkričio mėd. jamo dalyvavo K. Būga, K. Bizauskas, terminų sąrašo autorius, P. Šovydaitis, J. Jekobskis, K. Krivinkas, ter. terminų sąrašo autorius, A. Smetana, J. Tumas, Pr. Mašiotas ir S. Vireliūnas.

Išvartytas terminų paruoštas sąrašas ir patvirtintas jį siūkio redakcija:

Byla, ter. byla - o. y. d. o. n. e. g. r. a. s. ; bandijamoji byla - n. p. o. d. o. n. e. g. r. a. s. ; civilinė byla - v. p. a. n. e. g. a. u. s. k. a. s. g. r. a. s. ; Skundikas -ė, uomeys, maudodukas.

Skundas - m. a. n. o. d. a. , u. e. k. s.

Atsakytojas, skundiamasis, apskųslas - o. n. d. i. s. m. u. r. a. k. s.

Kaltintojas - o. b. t. u. n. e. m. i. s.

• Kaltinamasis, -mė - o. b. t. u. n. e. m. i. s. - a. s.

Tėsimasis, -oji - n. e. g. o. y. g. u. m. i. s.

Kaltinimas - o. b. t. u. n. e. n. i. s.

sia eilėdaros, terminai. Literatūros mokslo terminų Terminologijos komisija atskiru sąrašu spaudoje nepublikavo.

K. Bizausko sudarytas terminų sąrašas pagal tematiką daugmaž atitinka trečiojo vadovėlio leidimo (1922) turinio išdėstymą. Pavyzdžiui, pirmojo posėdžio, kuriame buvo svarstomi literatūros mokslo terminai, protokole užfiksuoti terminai *raštijs, literatūra, veikalas, rašinys, tautosaka, kalba, šnekamoji kalba, rašomoji kalba, kūryba, kūrinys, bendroji literatūros teorijos dalis, atskiroji literatūros teorijos dalis, tēma, planas, dėstymo forma, proporcingumas, idėja, vieningas, vieningumas, įvadas, įžanga, nagrinėjimas, išnagrinėjimas, tyrimas, ištyrimas, išvados, nuosakus, nuoseklus* ir kt. (TKP 14). Šiais terminais ar terminologizuotais žodžiais įvardijamos sąvokos aptariamoms ar minimoms K. Bizausko vadovėlio įvade ir pirmajame skyriuje („Bendros žinios apie veikalus“). Tarp pirmojo svarstymo terminų pateko ir, pavyzdžiui, terminas *pasakėčia*, kuris svarstytų terminų kontekste išsiskiria tematiškai. Atsivertus K. Bizausko vadovėlį, matyti, kad šis terminas kaip tik ir pavartotas pirmajame skyriuje (p. 20).

Antrajame svarstyme buvo toliau aptariamami pirmojo vadovėlio skyriaus terminai ir pradėta svarstyti antrojo vadovėlio skyriaus – „Stilistika“ – terminija ar šiaip leksika, pvz.: *epistolinis, -ė, antraštė, epigrafas, motto, poėtinis, poėtiškas, poėtingas, ilgasakė kalba, periodinė kalba* (TKP 15) ir kt. Stilistikos terminija buvo svarstoma dar dviejuose posėdžiuose. Čia galima paminėti: *vaizdus, vaizdingas, periodas, jungiamasis, jungtinis periodas, palyginimas, pagražinamasai epitetas, tropas* (TKP 16), *metonimija, ironija, taisyklingumas, archaizmas, barbarizmas, tautologija, figūra, antitezė* (TKP 17) ir kt. Vėlesniame posėdyje, kuriame dalyvavo ir K. Bizauskas, aptarti eilėdaros terminai: *ritmas, eilėraštis, liaudies toniškas(is) eiliavimas, daktilis, oktava* (TKP 18) ir kt. Priešpaskutiniame literatūros terminų sąrašo svarstyme užfiksuoti labai įvairios tematikos terminai, kai kurie iš jų pateko į vadovėlio skyrių „Prozos teorija (prozaika)“, kaip antai: *prozaika, protavimas (protuoti), atskiroji istorija, monografija, eskizas, mokslo, mokslinis veikalas, metodas, tezė, disertacija, kritika* (TKP 19) ir kt. Paskutiniame svarstyme tų pačių metų lapkričio 26 d. toliau buvo aptariamami prozos teorijos terminai, o po jų pereita prie paskutiniam vadovėlio skyriui „Poėzijos teorija (poėtika)“ aktualių terminų: *tipingumas, dailės tipas, epas, lyrika, drama, herojinis epas, papročių, aprašomoji pasaka, legenda, klasikų, klasikinis epas, poema, pastoralė, novelė, vaizdelis, dailingumas, odė* (TKP 21) ir kt. Paskutiniai protokole užfiksuoti terminai yra iš 175 to vadovėlio

puslapio. Regis, kad pabaigoje sąrašo rengėjas ar posėdžiautojai skubėjo, o gal nebuvo dar ir vadovėlio tekstas iki galo parašytas, nes, pavyzdžiui, dramos ir teatro terminų nesvarstė. Vadovėlyje po 175 puslapio yra tokių terminų kaip *trioletas* L 179, *rondas* L 179, *veiksmo nepaliova* L 180, *aktai (veiksmi)* L 182, *teatras, arba vaidykla* 184, *kaukės arba maskos* L 185, *drama tiesiogine prasme* L 185, *verkšlenamoji komedija* L 197, *melodrama, vodevilis, farsas, feerija, misterija, moralitetas* L 198 ir kt., kuriais įvardijamos sąvokos protokoluose neužfiksuotos.

Kai kurie terminai protokoluose kartojasi. Pavyzdžiui, jau minėtą terminą *pasakėčia* galima rasti ne tik 14-ame, bet ir 17-ame bei 21-ame Terminologijos komisijos protokoluose. Terminų kartojimasis taip pat patarimia minti, kad terminus K. Bizauskas iš vadovėlio rankraščio (medžiagos?) ėmė maždaug iš eilės. Be to, kai kurie semantiškai artimi terminai svarstyti skyrium, kaip antai, *liaudies kalba* aptarta 15-ame posėdyje, o *liaudies žodžiai* – 17-ame. Arba dar: jau minėti *poėtinis, poėtiškas, poėtingas* užfiksuoti 15-ame protokole, o 18-ame protokole pateikti *poėzija, poėtas*, taip pat vėl *poėtiškas, -a, poėtinis, -ė*.

K. Bizausko literatūros teorijos vadovėlyje, kaip ir vėliau trečią ir ketvirtą XX a. dešimtmečiais išleistų kitų autorių literatūros teorijos vadovėliuose, literatūra suprantama plačiausia reikšme – „viskas, kas išreikšta konstruktyviu (taigi tikslingu, apgalvotu) sakytiniu arba rašytiniu žodžiu“; ji „apima ir tautosaką, ir mitologiją, ir filosofiją, ir teologiją, ir visus mokslus, ir publicistiką, ir beletristiką, ir poeziją – viską, kas išreikšta žodžiu“ (Girdzijauskas 2006 [1994]: 26). O tai turėjo lemti ir pačią literatūros mokslo termino sampratą, ir tai, kokie terminai pateko į Literatūros terminų komisijėlei pateiktą sąrašą. Tarp Terminologijos komisijos svarstomų terminų atsidūrė ne tik vadinamieji literatūros terminai ar terminologinė leksika, bet ir kitokie žodžiai ar žodžių junginiai, pvz.: *emblema, procesas, vyksmas* (TKP 17), *architektūra, skulptūra, lipdyba, lipyba* (TKP 18), *velykų lentelė* (TKP 19), *Ilijadė, savotiškumas*¹⁰, *ypatybė, lyros, nuoširdus* (TKP 21) ir kt. Keli pavyzdžiai su platesniu kontekstu iš K. Bizausko vadovėlio:

¹⁰ To paties posėdžio protokolo gale parašyta, kad dėl „žodžio „savitumas“ Komisija nuomonės nepareiškė, atidedama kitam posėdžiui, kai A. Smetonos, pradėjusio tą žodį literatūroje vartoti, bus tiksliai iškelta jo reikšmė“ (TKP 21). 23-iam protokole tik užsiminta, kad A. Smetona paaiškino (nors posėdyje nedalyvavo) *savitas, savitai...* vartojimą. Galima teigti, kad jis rėmėsi gyvąja kalba, nes prirašyta, kad Vadokliuose vartoja.

- prisistatymas, įsivaizdavimas* TKP 19 „Užrašai ir atsiminimai duoda daug medžiagos istorijai: istorininkas gauna iš jų aiškų prisistatymą apie istorinius nuotykius ir asmenis, ir memuarai dažnai padeda jam išsiaiškinti ne vieno istorijos nuotyčio prasmę ir vertybę“ (L 103, retinta mano – A.M.)
- priešingybė, priešpriešybė* TKP 21 „Idilė – yra poemos priešingybė: poemoje vaizduojamas svarbus nuotykis, idilėje – paprasčiausias; poemos veikėjai žmonės žymūs, idilėje – šiaip sau žmonėliai; poemos pirmoje vietoje svarbūs vertybiniai ar visuomeniniai reikalai, idilėje – kuklūs, šeimiški ir asmeniški interesai“ (L 155, retinta mano – A.M.)

Gali būti, kad K. Bizauskas jam reikalingus ar abejotinus žodžius ar pasakymus taip pat teikė svarstyti kartu su literatūros mokslo terminais. Jis 1922 m. rašė, kad laiko savo pareigą viešai padėkoti Terminologijos komisijai ir ypač K. Būgai ir J. Jablonskiui už „malonų neatsisakymą duoti man savo patarimų visais iškilusiais abejotinais klausimais“ (L 4). Nežinia, ar pats K. Bizauskas į pateiktą sąrašą įtraukė būdvardžių ir veiksmažodžių, kas atrodo tikėtina, ar posėdžių dalyviams rūpėjo duoti taisyklingas ne tik daiktavardžių, bet ir kitų žodžių formas:

„Monologinis, -ė, dialoginis, -ė, arba: monologiškas, dialogiškas, -a, destis katros žodžio lyties reikalauja kalbos dėsniai. Šių žodžių reikšmė lieka ta pati, kaip ji yra tų žodžių svetimose kalbose.“ (TKP 14, išskirta protokole.)

„Asmeninti, asmenėti; suasmeninti, suasmenėti; asmenimas, suasmenėjimas; įasmeninti, įasmenimas ir k. Rus. – олицетворяте, олицетварение, прозопопея.“ (TKP 17, išskirta protokole; plg. *įasmeninimas* R 42, L 64.)

Prie kai kurių terminų ar leksinių vienetų esama rusiškų atitikmenų. Vėlgi nėra visai aišku, ar tie atitikmenys buvo atrinkti terminų sąrašo autoriaus K. Bizausko, ar dėl aiškumo pridėti svarstant terminus.

Prieš protokoluose surašytus terminus parašyta: „paterminiui buvo nutarta“, „svarstyti ir nustatyti šie literatūros terminai“, „nutarta vartoti“, „nutariama vartoti“, „sutiko, jog yra galima vartoti šiokie terminai ir pasakymai“ arba „tariama [,] kad gali būti vartojami tam tikroje vietoje šie terminai“ (TKP 14–19, 21). Pagal Terminologijos komisijos bendrąją

darbo tvarką, kuri nustatyta antrajame jos posėdyje balandžio 24 d., „sprendimai daromi tik tuomet, jei posėdyje dalyvauja ne mažiau kaip 6 Komisijos nariai, kurių skaičiuje yra bent vienas filologas (J. Jablonskis arba K. Būga), ir referentas“ (TKP 2). Iš septynių posėdžių, kuriuose buvo svarstomi literatūros mokslo terminai, trijuose dalyvavo 7 nariai, dviejuose – 6, kituose dviejuose – tik 5. Jei referentas (A. Vireliūnas) įeina į privalomą 6 narių skaičių, tai nutarimai galėjo būti priimami 5 iš 7 posėdžių, jei neįeina – tik 3-uose. K. Bizauskas trečio vadovėlio leidimo pralaužė, rašytoje 1922 m. birželį, teigia: „Buvau patiekęs literatūros terminus mūsų Terminologijos Komisijai, kuri per visą eilę posėdžių juos svarstė, bet dar galutinai jų nenustatė. Negalėdamas laukti galutinio Terminologijos Komisijos žodžio, ryžausi spausdinti vadovėlį, žinoma, prisilaikydamas Terminologijos Komisijos pastabų. Nežinau, ar Terminologijos Komisija jau galutinai nustatė terminus“ (L 3). K. Bizauskas tokiose aplinkybėse įžvelgė ir teigiamų dalykų – Terminologijos komisija esą dabar galės „išvysti, kaip jos svarstyti terminai praktiškai pritaikomi ir kaip jie galės prigyti“ (L 3). Paskutinio šio vadovėlio leidimo (1923) pratarmėje K. Bizauskas užsimena, kad jame palikti tie patys terminai, nes Terminologijos komisija iki šiol dėl jų galutinai neapsisprendė.

Kitame skyriuje lyginami Terminologijos komisijos protokoluose užrašyti terminai su 1922 m. vadovėlio leidimo terminais.

TERMINOLOGIJOS KOMISIJOS PROTOKOLŲ IR K. BIZAUSKO VADOVĖLIO TERMINOLOGINIAI SKIRTUMAI

Terminų nesutapimai: variantai ir sinonimai

Vietoj kelių Terminologijos komisijos užfiksuotų terminų K. Bizauskas pavartojo jų fonetinius, rašybos arba morfologinius (skirtingo gramatinio įforminimo) **variantus**¹¹:

Devyzas TKP 15. K. Bizausko vadovėlyje randame dabar įsigalėjusį variantą *devizas* R 13, L 26.

Periodinė kalba TKP 15; *periodas* TKP 16. K. Bizauskas vartojo šių terminų rašybos variantus *perijodinė kalba* L 34 (plg. *perijodiška kalba* R 19), *perijodas* R 20, L 34.

¹¹ Terminas *variantai* šiame straipsnyje vartojamas siaurąja reikšme – variantais laikomi skirtingi to paties termino pavidalai.

Kriterijas TKP 19. K. Bizauskas pasirinko variantą *kriterijus* L 119, kuris pirmiausia ir buvo parašytas protokole, tik vėliau kitu rašikliu pakeista jo galūnė.

Eklogė TKP 21. K. Bizausko vadovėlyje – variantas *ekloga* L 156 (plg. *eklogė* LTŽ 1962, TŽŽe 2002, VTŽŽ 2003, *ekloga* Zaborskaitė 1982: 155, LEM 64).

Strofė TKP 21; *antistrofė* TKP 21. K. Bizauskas atitinkamos strofinės triados dalims įvardyti pasirinko šių terminų variantus *strofa* L 172 ir *antistrofa* L 172, vartojamus iki šiol (žr. LTŽ 1998).

Kai kurias sąvokas K. Bizauskas vadovėlyje įvardijo Terminologijos komisijos protokoluose pateiktų terminų bendrašakniais (dažniausiai) arba nebendrašakniais **sinonimais**:

Genialus, -i TKP 15. Vadovėlio autorius pavartojo *genialingas kūrinys* L 29 (plg. *genijalus tvarinys* R 15).

Jungiamasis, jungtinis periodas TKP 16. K. Bizauskas pasiliko prie pirmojo leidimo termino *sujungiamasis perijodas* R 21, L 35.

Kirčio skiemo, kertamas skiemo TKP 18. K. Bizausko vadovėlyje – *kirčiuotas skiemo* R 56, L 83.

*Vaizdavimo būdas, vaizduosena*¹² TKP 19. K. Bizauskas neperėmė vienažodžio termino, matyt, naujadaro, o vartojo dvižodį terminą *atvaizdavimo būdas* L 101 (plg. *atvaizdavimas* L 101).

Istorijos perspektyva TKP 19. K. Bizauskas pasirinko sinonimą su priešagos -inis būdvardžiu – *istorinė perspektyva* L 104.

Įvaizdus, pavaizdus dėstymas TKP 19. 1922 m. K. Bizausko vadovėlyje randame junginį *vaizdus išdėstymas* L 105.

*Didysis veikėjas, pirmasis, vyresnysis v.*¹³ – *zepoŭ* TKP 21. K. Bizauskas tą pačią sąvoką įvardijo kitais trimis terminais *vyriausias veikiamas asmuo* L 147, *vyriausiasai veikėjas* L 186 ir *herojus* L 181.

Nutrūkimas – *умолчание* TKP 17. Literatūros teorijos vadovėlio autorius pasirinko visai kitą terminą – *nutylėjimas* R 50, L 76, vartotą ir pirmame leidime.

¹² Prie bendrašaknių sinonimų straipsnyje priskiriami ir skirtingą dėmenų skaičių turintys sinoniminiai terminai, turintys nors vieną bendrašaknį dėmenį.

¹³ Nebendrašakniais sinonimais, kai kalbama apie sudėtinius terminus, čia laikomi sudėtiniai sinoniminiai terminai, kurių nesutampantys dėmenys yra nebendrašakniai.

Terminų nesutapimai: ne visi sinonimai ir variantai

Terminologijos komisijos protokuluose gana gausiai pateikta sinoniminių terminų ir kontekstinių konkurentų. K. Bizausko vadovėlyje dažniausiai galima rasti tik vieną **iš nebendrašaknių sinonimų**.

Proporcingumas, arba lygderumas TKP 14. K. Bizauskas nevartojo lietuviško termino (jo nėra nė LKŽe), plg. *sudedamųjų dalių proporcingumas* L 20, *turinio dalių proporcingumas* L 23.

Kilimas? (Gradacija) TKP 17. 1922 m. vadovėlio leidime K. Bizauskas pasirinko du terminus – *laipsniavimas (gradacija)* L 74. 1918 m. leidime tai pačiai sąvokai įvardyti jis pavartojo tris sinonimus: *sutvirtinimas arba laipsniavimas (gradacija)* R 51. Dabar yra išgalėjęs lotyniško termino *gradacija* atitikmuo *laipsniavimas* (plačiau Mitkevičienė 2014).

Baltosios, berimės eilės TKP 18. Tiriamojo vadovėlio autorius pavartojo tik pirmąjį sinonimą – *baltosios eilės* L 91, kaip ir anksčiau (R 61), o sąvokos požymį „be rimų“ pateikė aiškinime, plg.: „Eilės be rimų vadinasi baltosios“ (L 91, retinta šaltinyje).

Didaktinis, didaktiškas romanas TKP 21. Tame pačiame protokole užfiksuotas ir *pamokomasis romanas* TKP 21, bet su pirmaisiais terminais nesusietas, pateiktas lyg būtų kitos sąvokos pavadinimas. K. Bizauskas vartojo tik lietuviškesnį varijuojantį terminą *pamokomas romanas* L 163 / *pamokomasis romanas* L 197 (bet plg. kitus terminus su *didaktinis*: *didaktinė pasakėčia* L 158, *didaktinė odė* L 173).

Posmas, sruoga TKP 18. Terminas *posmas* literatūrinės tematikos darbuose vartotas jau XIX a., o terminą *sruoga* galima laikyti šio baltarusiško skolinio, beje, terminologizuoto literatūros srityje, atitikmenimi. Šį žodį terminų svarstymuose veikiausiai pasiūlė pats J. Jablonskis (plg. LKŽe *sruoga* „5. dainos, giesmės posmas, punktas“; reikšmės šaltinis – J. Jablonskio darbai, iliustracinis pavyzdys iš Antano Juškos dainų rinkinio (XIX a.)). K. Bizauskas vartojo tik pirmąjį, tuomet įprastą, terminą *posmas* R 61, L 91, paminėjo ir tarptautinį terminą *strofa* R 61, L 91.

Protavimas (protuoti), galvojimas – *разсуждение* TKP 19. K. Bizauskas vieną iš prozos veikalų tipų (*skyrių*) (greta pasakojimo, aprašymo ir oratorių kalbų) 1922 m. vadovėlyje įvardijo terminu *protavimas* L 99. Pirmajame leidime buvo *nagrinėjimas* R 63. Abiejuose leidimuose galima rasti ir terminą *samprotavimas* R 5, L 16, tik iš konteksto nėra visai aišku, ar tai sisteminis sinonimas.

Išpažintis, pasisakymas, pasipasakojimas TKP 19. K. Bizausko vadovėlyje užfiksuotas terminas *išpažintis* L 106, kuriuo įvardijama viena iš veikalų rūšių.

Pamatavimas, pagrindavimas, pagrindimas TKP 19. Vieną iš chrijos dalių (lotyniškai etiologia, causa) K. Bizauskas įvardijo terminu *pamatavimas* L 118 (plg. LKŽe *pamatuoti* „3. grįsti, paremti (elgimasi, minti)“).

Suvarymas, nuvedimas į nesąmonę – reductio ad absurdum, nesąmonės nuvedamasis metodas TKP 21. K. Bizauskas pavartojo vieną terminą – *nuvedimas į nesąmonę* TKP 124.

Tikybinė, dvasinė giesmė TKP 21. K. Bizauskas pasirinko terminą *tikybinių giesmė* L 144.

Savybės, šeimos, savybinis, šeiminis romanas TKP 21 (plg. LKŽe *savybė* „3. giminystės siejami, savi, artimi žmonės“, vienas iš šaltinių – J. Jablonskio darbai). K. Bizauskas vadovėlyje pavartojo terminus *šeiminis romanas* L 163 (ir dar *šeimyninis romanas* L 163) bei *šeimos romanas* L 197.

Buities, būtis, papročių daina TKP 21. K. Bizausko vadovėlyje – *būsenos (buities) daina* L 169. Stasys Šalkauskis *Bendrojoje filosofijos terminijoje* (1937) *buitis*, *būseną* ir *būtis* laikė neabsoliučiaisiais sinonimais ir nurodė tokius jų skirtumus: „*buitis* reiškia žmonių buvimo, gyvenimo ir pasireiškimo ypatybes, kurios sudaro viešą jų savotiškumą“; „*būtis* yra veiksmazodinis daiktavardis, kuris reiškia giliausią buvimo pagrindą“; „*būseną* yra buvimo būdas“ (Šalkauskis 1991: 211–212), plg. LKŽe *būseną* „buvimas, būvis, gyvenimas“; *buitis* „gyvenimo būdas, gyvenimas, būtis“; *būtis* „buvimas, būvis, buitis, gyvenimas“.

Mįslė, mąslė TKP 21. Tiriamame literatūros teorijos vadovėlyje vartojamas pirmasis sinonimas *mįslė* L 143. Pasak tautosakininkės Aelitos Kensminienės, žodį *mąslė* užrašė K. Būga 1909 m. Seinuose, bet tai tesą pavienis terminas, plačiau nevartojamas nei liaudies kalboje, nei spaudoje (Kensminienė 2004). LKŽe duomenimis, *mąslė* pavartojo ir J. Jablonskis. Abu kalbininkai dalyvavo posėdyje, kuriame buvo svarstomi šie terminai.

Mostas, gestas TKP 21. 23-iaame posėdyje buvo vėl grįžta prie termino *mostas*. Protokole teigiama, kad J. Jablonskis vietoj *mostas* pasiūlė *mojis*, motyvuodamas tuo, kad *mostas* nežinomas gyvojoje žmonių kalboje, atsiradęs dėl žodžio *gestas* įtakos. K. Būga tam nepritarė, esą *mostas* galėjo atsirasti kad ir iš žodžio *mostaguoti*. Komisija balsų dauguma nusprendė pritarti tiek žodžiui *mostas*, tiek *mojis*. J. Jablonskis „pareiškė protestą prieš žodžio *mostas* tai reikšmei vartojimą“ TKP 23. K. Bizauskas vadovėlyje išsisuko taip: *gestai (mostagavimai)* L 123.

Visai retai K. Bizausko vadovėlyje yra daugiau nebendrašaknių vienos sąvokos įvardijimų nei Terminologijos komisijos protokoluose. Čia minėtinas *jaudingumas* – *эмоциональность* TKP 16. K. Bizauskas tai pačiai stiliaus ypatybei įvardyti nurodė dar du terminus: „Tokią kalbos ypatybę pavadiname graudingumu, emocingumu, jaudingumu“ L 50. Pirmajame leidime toje pačioje vadovėlio vietoje – *graudingumas*, *emocijingumas* R 32.

Terminologijos komisijos protokoluose užfiksuota ir **lietuviškų variantų bei bendrašaknių sinonimų**, iš kurių K. Bizausko vadovėlyje dažniausiai tėra tik vienas¹⁴:

Nuosakus, nuoseklus, -umas. Minčių nuosakumas, nuoseklumas. Rus. *последовательность* TKP 14; *nuosakumas* TKP 21. Žodį *nuosakus*, LKŽe duomenimis, vartojo J. Jablonskis ir J. Tumas, o jie abu dalyvavo posėdyje. K. Bizauskas trečiajame leidime rinkosi terminą *nuoseklumas* L 24, tačiau dar vartojo terminų su dėmeniu *nuosaik** – *logiškas nuosaikumas* L 173, *nuosaiki laiko eilė* L 100.

Vidujinis, išvidinis TKP 15. Terminai trečiajame vadovėlio leidime sudaryti su antruoju būdvardžiu (*išvidinė veikalo pilnatis* L 25, *išvidinis vaizdas* L 130), o pirmajame – su pirmuoju (*vidujinė veikalo pilnatis* R 12).

Minčių reiškimas, išreiškimas TKP 15. K. Bizauskas vartojo terminą *minčių reiškimas* R 6, L 17 (plg. *minčių reiškimo būdas* L 137, *poėtinė minčių reiškimo forma* L 48). Šio termino sinonimas vadovėlyje – *stilius*, kuris protokoluose visai neužfiksuotas.

Pakartojimas, atkartojimas TKP 17. Viena iš figūrų K. Bizausko vadovėlyje įvardyta terminu *pakartojimas* R 47, L 71 (plg. *pakartojimo figūra* R 47, L 71).

Šūkis, sušukimas TKP 17. Figūrai įvardyti trečiajame leidime autorius rinkosi antrąjį terminą *sušukimas* L 77 (plg. *sušukimo figūra* L 77; dar yra ir *šauksmas* L 71), o pirmajame buvo *šaukimas* R 51 (*šaukimo figūra* R 51).

Vaizduotė, vaizduoklė TKP 17. Posėdžių dalyviai turbūt iki galo nesutarė, nes protokole prirašyta „tuo tarpu palikti“. Prieš tai posėdyje komisijėlės pasiūlytas terminas *vaizdena* nepatvirtintas. K. Bizausko vadovėlyje galima rasti terminų ar šiaip žodžių junginių su dėmeniu *vaizduotė*, pavyzdžiui, *kuriamoji vaizduotė* L 134.

Elėdėtis, eilėdara – versifikacija TKP 18. Protokole pabraukti tik du pirmieji terminai, o *versifikacija* pateikta lyg paaiškinimas, todėl sunku tiksliai

¹⁴ Ne visada be platesnio konteksto galima tiksliai pasakyti, kurie Terminologijos komisijos protokoluose užfiksuoti bendrašakniai terminai yra tikrieji, o kurie tik kontekstiniai sinonimai.

pasakyti, ar tarptautinis terminas teikiamas vartoti. K. Bizauskas vartojo terminą *eilėdara* L 78 (tikslėsnį lotyniško termino *versifikacija* atitikmenį), bet užfiksuota ir *versifikacija* L 78 (dar plg. *silabiškas, metriškas, toniškas eiliavimas* TKP 18 – ne *eilėdėtis* ar *eilėdara*), ir *silabiška eilėdara* L 81, *metriška eilėdara* L 82, *toniška eilėdara* L 82; *liaudies toniškas(is) eiliavimas* TKP 18 – *liaudies toniška eilėdara* L 83). Pirmajame leidime sąvoka „eilėdara“ įvardijama terminu *eiliavimas* R 54. Atkreiptinas dėmesys, kad neperimtas *eilėdėtis* (plg. rus. *стихосложение*) nefiksuotas ir LKŽe.

Dailus, dailusis, dailingas pasakojimas TKP 19; *dailioji, dailingoji charakteristika* TKP 19. K. Bizauskas vienai iš pasakojimų rūšių įvardyti pasirinko terminą *dailusis pasakojimas* L 101, o charakteristikos rūšiai – *dailioji charakteristika* L 107¹⁵.

Dailės, dailinis romanas TKP 21. K. Bizausko vadovėlyje – *dailės romanas* L 163.

Mokslo, mokslinis veikalas TKP 19. 1922 m. vadovėlio leidime dominuoja terminas *moksliškas(is) veikalas* L 114, taip pat vartojamas sinonimas *mokslo veikalas* L 115. Pirmajame leidime – tik *mokslo veikalas* R 65.

Dienoraštis, dienraštis TKP 19. K. Bizauskas į 1922 m. vadovėlį perėmė tik variantą *dienoraštis* kaip *dienyno* pakaitą, susiedamas juos eksplacitiškai: „Kylant švietimui, daugelis žmonių ima rašyti „dienynus“, arba dienoraščius, kur padieniui užrašoma visa tai, kas atkreipė autoriaus akis. Dienoraštis kaip tik yra paprasčiausia memuarų forma“ L 102. J. Jablonskis *dienyną* į *dienoraštį* ir *dienraštį* tebetaisė dar 1926 ir 1927 m. (žr. Jablonskis 1936: 17, 138).

Išrodymas, įrodymas TKP 19; *tiesioginis išrodymas, įrodymas* TKP 19. K. Bizauskas pasirinko pirmuosius terminus *išrodymas* L 115, *tiesioginis išrodymas* L 115.

Įvadas, įvada TKP 19. Vieną iš *protavimo* dalių K. Bizauskas įvardijo terminu *įvadas*. LKŽe duomenimis, *įvada* vartojo K. Būga. Terminologijos komisijos posėdyje, kuriame svarstyti šie terminai, jis dalyvavo.

Pamokymas, pomokis – *поучение* TKP 21. Rašydamas apie pasakėčių sandarą, vadovėlio autorius vartojo terminą *pamokymas* L 157.

¹⁵ 1926 m. J. Jablonskis rašė: „Dailus, dailingas gali būti tik tas meno (tapybos, plastikos...) kūrinys, kurs „akį veria“ ir yra kiek apčiuopiamas. Literatūros, kaip ir muzikos, dalykas gražus (ne dailus) tegali būti“ (Jablonskis 1936: 17). Maždaug nuo 1927 m. literatūros mokslo vadovėliuose ir jiems artimuose darbuose pastebimas terminas *grožinė literatūra*, bet ir antroje ketvirto dešimtmečio pusėje terminas *dailioji literatūra* nebuvo pasitraukęs į pasyviąją vartoseną.

Apysakėlė, apsakymas, apsakas – рассказ TKP 21. Šie terminai protokole pateikti tarsi sinonimai ar variantai. K. Bizauskas pavartojo tik antrąją terminą *apsakymas* L 164.

Terminologijos komisijos protokoluose taip pat galima rasti **nelietuviškos šaknies variantų ir bendrašaknių sinonimų**. Vėlgi, K. Bizausko vadovėlyje pavartoti ne visi iš jų.

Dramatinis, -ė, draminis, -ė TKP 15. K. Bizausko 1922 m. vadovėlyje rasti terminai tik su dėmeniu *draminis, -ė* (ir *dramos*): *draminė forma* L 25, *draminis veikalas* L 137 (sinonimas *dramos veikalas* L 25). Pirmajame leidime tam pačiam reikalui buvo atitinkamai vartojami terminai *dramatiška forma* R 12 ir *dramos veikalas* R 12. Į TŽŽ 1936 įdėti būdvardžiai *dramatiškas, -inis* (bendras straipsnis), junginys *dramatinė poezija*, o *draminis* nėra.

Monologinis, -ė, dialoginis, -ė, arba: monologiškas, dialogiškas, -a TKP 14. K. Bizauskas trečiajame leidime vartojo būdvardžius su priesaga *-inis*: *monologinė forma* L 25, *dialoginė forma* L 25, o pirmajame leidime dar būta ir su priesaga *-iškas*: *monologiška forma* R 12, *dialogiška forma* R 12.

Prozos kalba, prozinė kalba, prozos veikalas, proziškas, prozingas veikalas TKP 15. Trečiajame vadovėlio leidime vartojami terminai *prozinė kalba* L 31 (bet plg. *proziška kalbos forma* L 31), o pirmajame – *prozaiška kalba* R 17 (plg. *prozaiška kalbos forma* R 17). Trečiajame leidime sinonimiškai vartojami trys terminai: *prozos veikalas* L 32, *prozinis veikalas* L 48, *proziškas veikalas* L 95. Ankstesniame leidime tai pačiai sąvokai įvardyti rasti du terminai – tas pats *prozos veikalas* R 18 ir autoriaus atsisakytas *prozaiškas veikalas* R 19.

Prozos, prozinis, proziškas aprašymas TKP 19. K. Bizauskas trečiajame leidime pasirinko terminą *proziškas aprašymas* L 111.

Poėtinis, poėtiškas, poėtingas TKP 15; *poėtiškas, -a, poėtinis, -ė* TKP 18. K. Bizausko vadovėlio 1922 m. leidime tik du būdvardžiai – *poėtinis* ir *poėtiškas* – eina terminų dėmenimis, pvz.: sinonimai *poėtinė kalba* L 31 ir *poėtiška kalba* L 32, *poėtiškas veikalas* L 94 ir *poėtinis veikalas* L 96, o pirmajame – tik antrojo variantas, pvz.: *poetiška kalba* R 17, *poetiškas veikalas* R 65 ir kt. Konteksto pavyzdys: „Apie proziškos ir poėtiškos kalbos skirtumą galima spręsti iš atskirų posakių – poėtinių ir prozinių“ R 31.

Gramatikos, -tikinis kirtis, logikos, loginis kirtis TKP 18. 1922 m. K. Bizausko vadovėlyje pavartoti terminai su kilmininku *gramatikos kirtis* L 79, *logikos kirtis* L 79 (pirmajame leidime tam pačiam reikalui užfiksuoti *gramatiška priegaida* R 52, *logiška priegaida* R 52).

Mitų, mitinis epas; klasikų, klasikinis epas; istorinė, istoriška poema; romantinė, romantiška poema; istorinis, istoriškas romanas TKP 21. K. Bizausko vadovėlyje – *mitinis epas* L 139, *klasikinis epas* L 145, *istorinė poema* L 153, *romantinė poema* L 154, *istorinis romanas* L 44 (bet dažnesnis *istorijos romanas* L 159).

Fantastiška, fantastiškoji kelionė TKP 19. K. Bizauskas pasirinko neįvardžiuotinės formos terminą *fantastiškos kelionės* L 113 (plg. *fantastiškų kelionių aprašymai* L 113) vienai kelionių aprašymo rūšiai įvardyti.

Idilė, idilija TKP 21. K. Bizauskas vartojo variantą *idilė* L 155, atėjusį iki šių dienų.

Terminų reikšmės nesutapimai

Veikalo dalykas, arba siužetas, rus. *предмет сочинения* TKP 14. *Siužetas* į protokolą įterptas vėliau, kita ranka. K. Bizauskas šių terminų sisteminiiais sinonimais nelaikė: „Kai kada veikalo dalykas vartojamas tėmos prasme; dailės veikaluose tema dažnai vadinama siužetu“ (L 18; panašiai teigiama ir pirmajame leidime).

Dėstymas, išdėstymas, klostymas, išklostymas. „Veikalo minčių, turinio išdėstymas, ar dėstymas, destis katro žodžio reikalauja kalbos dėsniai. Rus. *изложение*“ TKP 14. K. Bizauskas atskyrė terminų *dėstymas* (*minčių / minties dėstymo forma* L 24) ir *klostymas* L 22 (turinio dalis tarp įvado ir pabaigos) reikšmes. Pirmajame leidime abiem reikšmėmis buvo vartojamas terminas *išdėstymas* R 10 (plg. *minties / minčių išdėstymo forma* R 11). Trečiajame leidime galime rasti terminus *faktų išdėstymas* L 104, *minčių išdėstymas* L 173.

Kiti skirtumai

Rašliava TKP 14. Protokole sakiny, kad *rašliava* turėtų reikšti manuskriptus, kad šį žodį reikia vartoti ta pačia reikšme, kaip jis vartojamas gyvoje žmonių kalboje, išbrauktas, o vietoje jo kita ranka parašyta, kad tai „yra rinkinys rankos raštų“ (TKP 14). K. Bizausko vadovėlio trečiajame leidime šio žodžio nebeliko. Pirmajame leidime autorius bandė teoriškai skirti terminus *rašliava* (vien rašyti veikalai) ir *raštiją* (visi žodiniai veikalai). J. Jablonskis, recenzuodamas šį vadovėlį, teigė, kad „mums, prastiems žmoneliams, labai sunku yra suvaikyti šitas nesuvaikomas skirtumas“ (Jablonskis 1933: 181).

Metmens – fabula veikalui TKP 14, plg. LKŽe *metmenys* „2. kokio nors kūrinio ar darbo projekto pagrindiniai bruožai“, bet pavyzdžiai tik iš so-

vietinių šaltinių. Šio termino K. Bizauskas, rodos, nevartojo. Gali būti, kad tos sąvokos apskritai autoriui neprireikė arba ji iš vadovėlio teksto sunkiai suvokiama.

Sėkmė, prilyginimas, rus. *npumča* TKP 14; *sėkmė, lygmena* TKP 17. Pirmajame vadovėlio leidime K. Bizauskas vartojo terminą *sėkmė* R 9, bet turbūt „pasakėčios“ reikšmė, o ne kaip rusiško termino *npumča* (jis reiškia į pasakėčią ir parabolę panašų kūrinį) atitikmenį. Trečiajame leidime toje pačioje vietoje *pasakėčia* (plačiau apie terminą *pasakėčia* ir jo sinonimus žr. Mitkevičienė 2005: 90).

Ilgasakė kalba TKP 15. K. Bizauskas 1922 m. skiria *trumpasakę, perijodinę* ir *mišrą* kalbą (L 33). Vadinasi, termino *trumpasakė kalba* antonimo vadovėlio autoriui neprireikė.

Išvestinis [*periodas*]; *priešinis* [*periodas*] TKP 16. Trečiajame vadovėlio leidime šiais terminais įvardijamų sąvokų nėra, nors pirmajame buvo. Ten jos įvardytos atitinkamai *išvestinis perijodas* R 21 ir *priešinginis perijodas* R 21.

PIRMOJO IR TREČIOJO VADOVĖLIO LEIDIMŲ TERMINOLOGINIAI SKIRTUMAI

Abiejų leidimų terminijoje visiškai sutampa apie trečdalis terminų. Kaip jau sakyta, skiriasi vadovėlio leidimų apimtis, todėl trečiajame atsiranda daug naujų terminų, kurių nebuvo pirmajame. Tačiau kai kuriais naujesnio leidimo terminais įvardijamos jau pirmajame leidime buvusios sąvokos – tiesiog pakeisti ar pakeisti sąvokų pavadinimai (sinonimija) ar tų pavadinimų pavidalai (variavimas).

Variantai

Labiausiai į akis krentantis skirtumas – terminų variantai, pvz.: fonetiniai ir (ar) rašybos variantai: *homonimas* R 24 / *omonimas* L 39 (plg. *omonimas* TKP 17); *ideja* R 8 / *idėja* L 20, *perspektiva* R 11 / *perspektyva* L 23, *poetas* R 63 / *poėtas* L 93 (plg. *poėtas* TKP 18), *poetiška kalbos forma* R 17 / *poėtiška kalbos forma* L 30 ir *poetiškas veikalas* R 19 / *poėtiškas veikalas* L 94, *poezija* R 18 / *poėzija* L 26 (plg. *poėzija* TKP 18) ir *liaudies poezija* R 26 / *liaudies poėzija* L 41, *poezijos veikalas* R 18 / *poėzijos veikalas* L 32, *provincijalizmas* R 27 / *provincializmas* L 43, *prozopopeja* R 42 / *prozopopėja* L 64, *synonymas* R 24 / *synonimas* L 39 (ir *synonymika* R 25 / *synonimika* L 40), *tema* R 6 / *tėma* L 17 (plg. *tėma* TKP 14) ir kt.;

morfologiniai variantai: *daktilius* R 57 / *daktilis* L 84, *hiperbolė* R 45 / *hiperbola* L 68 (plg. *hiperbola* TKP 17), *pagražinantis epitetas* R 34 / *pagražinamasis epitetas* L 53 ir kt.;

darybiniai¹⁶: *tryskiemenis rimas* R 60 / *triskiemenis rimas* L 89, *vienskiemenis rimas* R 60 / *vienaskiemenis rimas* L 89; *dalių proporcingumas* R 10 / *dalių proporcingumas* L 23, *emocijingumas* R 32 / *emocingumas* L 49 ir *emocijinė kalba* R 33 / *emocinė kalba* L 50; *prozaiška kalbos forma* R 17 / *proziška kalbos forma* L 31 ir kt.;

mišrūs: *chorejus* R 57 / *chorėjas* L 84, *epistulinė forma* R 12 / *epistolinė forma* L 25, *sudėdamųjų dalių proporcingumas* R 8 / *sudedamųjų dalių proporcingumas* L 20 ir kt.

Kaip matyti iš pavyzdžių, variantai nėra įvairūs, dažnai atskiros variantų poros tarpusavyje giminiškos. Dauguma varijavusių terminų yra tarptautiniai, jų forma lietuvių kalboje anuomet nebuvo nusistovėjusi. Dabar ne visada vartojamas naujesnio leidimo variantas. Atkreiptinas dėmesys, kad kurie variantai, ypač fonetiniai ir rašybos, gali būti tiesiog spaudinių korektūros klaidos.

Bendrašakniai sinonimai

Bendrašakniai sudėtiniai sinoniminiai terminai (šalutinių dėmenų sinonimija). Terminas su priesagos *-iškas* būdvardžiu → terminas su priesagos *-inis* būdvardžiu: *chronologiška eilė* R 11 – *chronologinė eilė* L 24, *dijalogiška forma* R 12 – *dijaloginė forma* L 25, *istoriškas romanas* R 28 – *istorinis romanas* L 44 (ir *istorijos romanas* L 159), *lyriškas elementas* R 65 – *lyrinis elementas* L 152, *perijodiška kalba* R 19 – *perijodinė kalba* L 34, *poetiška kalba* R 17 – *poėtinė kalba* L 31 ir *poetiška minčių reiškimo forma* R 31 – *poėtinė minčių reiškimo forma* L 48, *psichologiškas pagrindas* R 11 – *psichologinis pagrindas* L 24, *ritmiškas sakiny* R 53 – *ritminis sakiny* L 80 ir *rytmiškas skyrius* R 19 / *ritmiškas skyrius* R 53 – *ritminis skyrius* L 34 ir kt. Kiek labiau formaliai išsiskiria sinonimai *dramatiška forma* R 12 – *draminė forma* L 25, *prozaiška kalba* R 17 – *prozinė kalba* L 31. Visų rastų šios grupės sinonimų šalutiniai dėmenys turi tarptautinę šaknį.

¹⁶ Čia vadovaujamasi Jolantos Vaskelienės darybinių variantų samprata: „Darybiniais variantais laikytini tuos pačius pamatinius žodžius ir tą patį darybos afiksą turintys dariniai, kurie skiriasi kokiais nors šalutinėmis darybos priemonėmis“ (Vaskelienė 2013: 212).

Terminas su dalyviu → terminas su priesagos *-inis* būdvardžiu: *kryžiuotasis rimas* R 61 – *kryžminis rimas* L 91, *rašytas veikalas* R 5 / *veikalas rašytas* R 5 – *rašytinis veikalas* L 16 ir *rašomoji (literatūros) kalba* R 30 – *rašytinė (literatūros) kalba* L 47.

Kiti: *apsakomasis veikalas* R 65 – *pasakojamas veikalas* L 100 / *pasakojamasis veikalas* L 101 (ir *pasakojimų veikalas* L 100), *eiliuota kalba* R 53 / *eiliuotoji kalba* R 60 – *eilėta kalba* L 80 / *eilėtoji kalba* L 89, *sqlyginis perijodas* R 21 – *lygtinis perijodas* L 35 (plg. *lygtinis [periodas]* TKP 16), *vidujinė veikalo pilnatis* R 12 – *išvidinė veikalo pilnatis* L 25. Anuomet aktualaus sinonimų tipo pavyzdys – *prozaiški raštai* R 31 – *prozos raštai* L 49.

Bendrašakniai vienažodžiai sinoniminiai terminai; bendrašakniai sudėtiniai sinoniminiai terminai. Pirmojo leidimo terminas *eiliavimas* R 54 trečiajame pakeistas sudurtiniu terminu *eilėdara* L 78. Dėl to susidarė ir sudėtinių terminų sinonimų poros: *metriškas eiliavimas* R 55 – *metriška eilėdara* L 82, *silabiškas eiliavimas* R 54 – *silabiška eilėdara* L 81, *toniškas eiliavimas* R 55 – *toniška eilėdara* L 82 ir *liaudies toniškas eiliavimas* R 55 – *liaudies toniška eilėdara* L 83, *literatūros toniškas eiliavimas* R 55 – *literatūros toniška eilėdara* L 83 ir kt. (dar žr. ankstesnį skyrių).

Skirtinguose leidimuose pavartoti sudėtiniai terminai *chorejinės eilės* R 57 – *chorėjinis eilėraštis* L 84, *daktilinės eilės* R 57 – *daktilinis eilėraštis* L 84, *dvipėdės eilės* R 58 – *dvipėdis eilėraštis* L 86, *jambinės eilės* R 57 – *jambinis eilėraštis* L 84, *keturpėdės eilės* R 58 – *keturpėdis eilėraštis* L 87, *penkiapėdės eilės* R 58 – *penkiapėdis eilėraštis* L 87, *šešiapėdės eilės* R 59 – *šešiapėdis eilėraštis* L 87, *tripėdės eilės* R 58 / *trypėdės eilės* R 58 – *tripėdis eilėraštis* L 86. Vienažodžio termino *eilėraštis*¹⁷ pirmajame leidime nėra, o trečiajame galima rasti tiek terminą *eilės* L 81, tiek *eilėraštis* L 80, plg. „Kalbos skambumas reiškiasi daugiausia eilėse, paremtose ritmingumu. Eilėraščių rašymo arba sudėjimo mokslas vadinasi eilėdara, arba versifikacija“ L 81. Abu terminai vartojami nevienareikšmiškai – jais įvardijama ir eiliuota kalba ar forma (vartojama daugiskaita *eilėraščiai*), ir eiliuotas kūrinys, bet tikslią reikšmę ne visada galima lengvai nustatyti.

K. Bizauskas rengdamas trečiąjį leidimą kai kuriuos terminus pakeitė to paties darybos tipo, bet skirtingų bendrašaknių pamatinių daiktavardžių

¹⁷ Terminas *eilės* plačiai vartotas XIX a., o *eilėraštis* atsirado XX a. antrame dešimtmetyje. Pastarasis terminas yra J. Jablonskio naujadaras, jis įtrauktas į jo 1918 m. *Mūsų žodyną* (žr. LKŽe; Keinys 2010: 85).

terminais: *logiškas nuoseklumas* R 65 – *logiškas nuosaikumas* L 173, *pagrindinės minties arba idejos vienumas* R 8 – *pagrindinės minties, arba idėjos, vieningumas* L 20, *prirodymas* R 7 – *išrodymas* L 19, *šaukimas* R 51 – *sušukimas* L 77 (plg. *šaukimo figūra* R 51 – *sušukimo figūra* L 77), *užbaiga* R 10 – *pabaiga* L 19 (plg. *galas* R 7, L 19), *užklausimas* R 51 – *paklausimas* L 77 (plg. *paklausimas* TKP 17, dar plg. *užklausimo figūra* R 51 – *paklausimo figūra* L 77), *veikalo nepilnumas, arba neužbaigimas* R 7 – *veikalo nepilnumas, arba nepribaigimas* L 19.

Skirtinguose leidimuose vartojami terminai *dviprasmybė* R 24 – *dviprasmumas* L 39, *pajuoka* R 46 – *pajuokimas* L 177; *sakmė* R 9 – *pasakėčia* L 20. Terminas *sakmė* pirmajame leidime pavartotas tik „pasakėčios“ reikšme. 1918 m. J. Jablonskio *Mūsų žodynėlyje* jau galima rasti naujądarą *pasakėčia*, kuris pateko ir į 1922 m. K. Bizausko vadovėlio leidimo tekstą (jau minėta, kad pastarasis terminas ne vienoje vietoje įrašytas Terminologijos komisijos protokoluose).

Nebendrašakniai sinonimai

Kai kuriuos pirmojo leidimo terminus K. Bizauskas keitė nebendrašakniais terminais, pvz.: *antgalvis* R 12 – *antraštė* L 25, *išdėstymas* R 10 – *klostymas* L 22, *išsireiškimas* R 15 – *posakis* L 30, *įvardijimas* R 12 – *pavadinimas* L 181, *maišyta forma* R 12 – *mišra forma* L 25 ir *maišytos eilės* R 57 – *mišros eilės* L 84 / *mišrosios eilės* L 86, *puolimas* R 20 – *slūgimas* L 34, *tvarinys* R 5 – *kūrinys* L 17 (ir *liaudies tvarinys* R 26 – *liaudies kūrinys* L 41, *poezijos tvarinys* R 25 – *poėzijos kūrinys* L 41), *tveryba* R 3 – *kūryba* L 14; *kalbėtojų veikalas* R 65 – *oratorių veikalas* L 122 ir kt. Vertinį *antgalvis* J. Jablonskis taisė dar 1904 ir 1914 m., siūlydamas jį keisti *antrašu* (žr. Jablonskis 1935: 53, 140, 174). Terminą *tvarinys*, populiarių XX a. pradžioje, 1921 m. tas pats J. Jablonskis keitė *kūriniu* (žr. Jablonskis 1933: 241). Beje, matyt, paisydamas Terminologijos komisijos ir konkrečiai J. Jablonskio nuomonės (žr. Piročkinas 1986: 114), K. Bizauskas terminuose vartojo formą *mišros / mišrosios* (ne *mišrios*) (plg. *mišras*, –a TKP 15, *mišra*, –oji eilė TKP 18).

Vietoj kelių pirmojo leidimo terminų trečiajame leidime autorius pavartojo kitais požymiais motyvuotus terminus, t. y. aspektinius sinonimus, pvz.: *ginamasis palyginimas* R 38 – *neigamasis palyginimas* L 58, *nutraukti kalba* R 18 – *trumpasakė kalba* L 33, *sąskambio arba atsiliepimo pilnumas* R 61 – *santarumo arba atsiliepimo pilnumas* L 90 (plg. *santarumas* TKP 18).

Pirmajame leidime veikalai skirstomi į atmintinius ir rašytus, o trečiajame – į sakytinius ir rašytinius. Sąvokos, regis, tos pačios, bet patys terminai *atmintinis veikalas* R 5 / *veikalas atmintinis* R 5 ir *sakytinis veikalas* L 16 / *veikalas sakytinis* L 16 motyvuoti skirtingai ir sudaro skirtingo pagrindo opozicijas su savo ekvonomu.

Mišrūs sinonimai¹⁸

Tarp pirmojo ir trečiojo vadovėlio leidimų terminų susidaro keletas įvairių tipų sinonimų derinių, pvz.: *elijuotoji liaudies tveryba* R 62 – *eilėtoji liaudies kūryba* L 93 / *liaudies eilėta kūryba* L 93, *gramatiška priegaida* R 52 – *gramatikos kirtis* L 79 ir *logiška priegaida* R 52 – *logikos kirtis* L 79, *poetiškas išsireiškimas* R 17 – *poėtinis posakis* L 31 (dar plg. *poėtiškas pasakymas* L 32) ir *prozaiškas išsireiškimas* R 17 – *prozinis posakis* L 31 (dar plg. *proziškas pasakymas* L 32) ir kt.

Po vieną kartą pirmajame leidime greta *toniškas eiliavimas* pavartoti sinonimai *fonetiškas eiliavimas* R 54 ir *garsinis eiliavimas* R 55, o trečiajame – *garsinė eilėdara* L 82 (pagrindinis sinonimas – *toniška eilėdara* L 82). Įsigalėjo *toninė* (ne *garsinė*) *eilėdara*, nes *garsinė* yra netikslus *toninė* atitikmuo.

Sinonimo(-ų) atsisakymas

Pastebėta, kad kai kuriais atvejais trečiajame leidime nebelieka pirmajame leidime buvusių sinonimų – ta pati sąvoka įvardijama tik vienu terminu arba mažiau sinoniminių terminų, nei pirmajame leidime, pvz.: *heksametas* (šešmastis) R 55 → *heksametas* L 87, *monologiška forma* R 12 ir *monologinė forma* R 11 → *monologinė forma* L 25, *paveikslingumas* R 9 ir *vaizdumas* R 41, *vaizdingumas* R 26 → *vaizdumas* L 20 ir *vaizdingumas* L 48, *priešprieša arba antitezė* R 50 → *antitezė* L 75 (plg. *antitezė* TKP 17), *ritmiškumas* R 18 ir *ritmingumas* R 53 → *ritmingumas* L 81, *sutvirtinimas arba laipsniavimas (gradacija)* R 49 → *laipsniavimas (gradacija)* L 74 ir kt.

Kai kada pirmojo leidimo terminai keisti ne sinonimais, o siauresnės reikšmės terminais, plg.: „Mūsų liaudies tveryba kupina švelnumo. Užtenka paimti kad ir šita dainelė <...>“ R 33 ir „Mūsų tautosaka pilna švelnumo. Užtenka paimti kad ir šita dainelė <...>“ L 51.

¹⁸ Siekiant supaprastinti sinonimų aprašą, prie mišrių sinonimų čia priskiriami sinoniminiai terminai, kurie turi ne vieną požymį, t. y., kai sudėtiniai sinoniminiai terminai skiriasi ne vienu dėmeniu arba kai į sinonimų eilutę įeina daugiau nei du terminai.

Atkreiptinas dėmesys, kad vėlesniame leidime atsiranda sinonimų, kurių nebuvo pirmajame arba ta pati sąvoka įvardijama daugiau terminų, tačiau apie tai reikėtų kalbėti atsargiai – pirmojo leidimo apimtis mažesnė, tikėtina, kad ta pati sąvoka pavartota mažiau kartų, o tai lemia ar galėjo lemti ir sinonimų skaičių.

TERMINŲ SINONIMAI IR VARIANTAI VIENAME VADOVĖLIO LEIDIME

Bendrašakniai sinonimai

Bendrašakniai sudėtiniai sinoniminiai terminai (šalutinių dėmenų sinonimija). Terminas su priesagos *-inis* būdvardžiu ir terminas su priesagos *-iškas* būdvardžiu. Kelias bendrašaknių sinonimų poras sudaro terminai, kurių šalutiniais dėmenimis eina priesagos *-inis* ir priesagos *-iškas* būdvardžiai, pvz.: *epinis elementas* L 165 – *epiškas elementas* L 165, *epinis veikalas* L 137 – *epiškas veikalas* L 159, *mitinis elementas* L 141 – *mitiškas elementas* L 147, *poėtinis atvaizdavimas* L 137 – *poėtiškas atvaizdavimas* L 138, *ritelinis romanas* L 162 – *riteliškas romanas* L 162 ir kt. Tai, kad šio tipo terminai nebuvo nusistovėję, rodo ir trumpai straipsnio pradžioje pateikti trečiojo ir ketvirtąjo leidimų terminologiniai skirtumai.

Terminas su daiktavardžio kilmininku ir terminas su būdvardžiu. Sinonimų poras sudaro terminai su daiktavardžio kilmininku ir terminai, kurių šalutiniais dėmenimis eina būdvardžiai, dažniausiai priesagos *-inis*, pvz.: *literatūros poėzija* L 136 – *literatūrinė poėzija* L 136, *istorijos daina* L 99 – *istorinė daina* L 143, *draminis veikalas* L 137 – *dramos veikalas* L 25 (R 12), *draminis veiksmas* L 180 – *dramos veiksmas* L 180, *moksliškas aprašymas* L 111 – *mokslo aprašymas* L 112 (plg. *proziški*, arba *moksliški*, *aprašymai* L 111, *opozicija dailieji aprašymai* L 111), *pseudoklasikinė odė* L 172 – *pseudoklasikų odė* L 175, *šeimyninis romanas* L 163 – *šeiminis romanas* L 163 – *šeimos romanas* L 197.

Kitokio tipo sinonimija, kylanti iš šalutinių dėmenų sinonimijos, tėra pavienė, pvz.: *perkeltinė reikšmė* L 59 – *perkelta reikšmė* L 60.

Bendrašakniai vienažodžiai sinoniminiai terminai; bendrašakniai sudėtiniai sinoniminiai terminai. Sinoniminiais vienažodžiais terminais ar sudėtiniais terminais pagrindiniais dėmenimis einantys daiktavardžiai turi

skirtingus pamatinius žodžius, pvz.: *atvaizdavimas* L 101 – *atvaizdinimas* L 132, *fantastiškas pasakojimas* L 113 – *fantastiškas apsakymas* L 161 ir *poėtinis pasakojimas* L 146 – *poėtinis apsakymas* L 155. Sinonimiškai trečiajame leidime K. Bizauskas vartojo terminus *eilutė* L 81 (R 54) ir *eilė* L 179, bet iš pavartojimo dažnumo matyti, kad pirmasis laikomas pagrindiniu (terminas *eilutė* patogesnis žvelgiant į terminų sistemą, plg. *eilės*). Sinonimų poras vadovėlyje taip pat sudaro bendrašakniai terminai *tikrenybė* L 22 (R 9) – *tikrybė* L 100; *būsenos (buities) daina* L 169.

Skirtingo dėmenų skaičiaus sinoniminiai terminai. Vadinamųjų trumpųjų ir ilgųjų terminų variantų poras sudaro *veikėjas* L 140 – *veikiamas asmuo* L 180 / *veikiantis asmuo* L 183 / *veikiamasis asmuo* L 152. Priesaga *-ėjas* paprastai reiškia asmenį, tad, galima manyti, kad tiek vienažodis, tiek varijuojantis sudėtinis terminas eksplicitiškai atspindi tuos pačius sąvokos požymius. Atitinkamai sinonimiškai K. Bizauskas vartojo rūšinius terminus *vyriausias veikiamas asmuo* L 147 – *vyriausasis veikėjas* L 186. Beje, tarptautinio termino *personažas* K. Bizauskui neprireikė.

Ilguoju ir trumpuoju variantais būtų galima laikyti terminus *dėstymo forma (dėstysena)* L 17 (dar plg. *minčių dėstymo forma* L 24 / *minties dėstymo forma* L 24), *poėzijos teorija (poėtika)* L 129.

K. Bizauskas sinonimiškai vartojo terminus *drama, arba draminė poėzija* L 138, *lyrika, arba lyrinė poėzija* L 137; *nutylėjimas* L 76 (R 50) – *nutylėjimo figūra* L 76, *pakartojimas* L 71 (R 47) – *pakartojimo figūra* L 71 (R 48); *fantastiškos kelionės* L 113 – *fantastiškų kelionių aprašymai* L 113; *mitas* L 139 – *mitiškas pasakojimas* L 140; *figūra* L 70 (R 47) – *figūrinis posakis* L 173 ir kt. Tokių porų ilgasis narys yra tarsi klasifikacinis, lyginant su trumpuoju atrodo aiškesnis, nes eksplicitiškai ženklina daugiau sąvokos požymių. Kadangi nagrinėjamas šaltinis yra vadovėlis, autoriaus uždavinys turėjo būti kuo aiškiau parodyti sąvokų ir terminų ryšius. O terminai su aiškinamuoju žodžiu tai padeda atlikti.

Tokių sinonimų pavyzdžių vadovėlyje greičiausiai galima rasti ir daugiau, bet juos nustatyti yra problemiška – reikia gerai suvokti to meto ir autoriaus sąvokų ir terminų sistemą, nes rišliame tekste vartojami ne tik sisteminiai, bet ir įvairūs kontekstiniai sinonimai: perifrazės, hiperonimai vietoje hiponimų, platesnės reikšmės terminai vietoj siauresnės reikšmės terminų ir kt. Todėl apie skirtingą dėmenų skaičių turinčių terminų sinonimiją šiame straipsnyje kalbama ribotai.

Nebendrašakniai sinonimai

Tarptautinės šaknies ir lietuviškos kilmės terminų arba dėmenų sinonimija. K. Bizauskas sinonimiškai vartojo tarptautinį terminą *forma* L 15 (R 5) ir lietuviškus *lytis* L 170 bei *pavidalas* L 144, iš kurių vadovėlyje dominuoja tarptautinis. Viena iš dramos kūrinio dalių įvardijama tarptautiniu terminu *aktas* L 182 ir lietuvišku *veiksmas* L 182, kurie konkuravo visą nepriklausomybės laikotarpį. Kiti šio tipo sinonimai: *kreipimasis, arba apostrofa* L 70 (R 47), *kuriamoji vaizduotė, arba fantazija* L 134, *neologizmas (naujadaras)* L 44 (R 28) ir kt., taip pat galima paminėti kelis teatro terminus, pvz.: *kaukės arba maskos* L 185, *pušnys (koturnai)* L 185, *teatras, arba vaidykla* L 184. Ne visada pirmiau parašytam terminui K. Bizauskas teikė pirmenybę, pavyzdžiui, iš porų *minčių reiškimas, arba stilius* L 17 (R 6), *leksikonas, arba žodynas* L 28 (R 14) vadovėlyje dominuoja antrieji terminai.

Sinonimų eilutę *dailioji raštija* L 14 (R 4) ir *dailioji literatūra* L 26 (R 12) / *daili literatūra* L 55 (R 36) (dėl *literatūra* ir *raštija* žiūrėti toliau) papildo tarptautinis terminas *beletristika* L 14, kuris vadovėlyje nepopuliarus.

K. Bizauskas tarptautinio termino *memuarai* L 102 sinonimu laikė terminą *užrašai* L 102: „Memuarais, arba užrašais, vadinasi tokie pasakojimai apie istorijos ir kitokius nuotykius, kuriuos pats autorius stebėjo arba net kuriuose patsai dalyvavo“ L 102. Tačiau tame pačiame leidime randame sudėtinius terminus *literatūros // teatriniai atsiminimai* L 103, o ankstesniame leidime buvo *atsiminimai* R 64. Vėlesniuose tarpukario literatūros teorijos darbuose *užrašai* vartojami kaip terminų *memuarai* arba *atsiminimai* sinonimas.

Vadovėlio autorius pirmenybę teikė terminui *metraščiai*, tačiau taip pat nurodė ir tarptautinius šio termino sinonimus, plg.: „Metraščiai arba, kaip juos dar vadina, kronikos, analai, yra paprasčiausia pasakojamųjų veikalo rūšis ir pasirodo anksčiau už kitus pasakojamuosius veikalus“ L 102.

Ne vienu atvejų terminų ir (ar) kitų leksinių vienetų santykis nėra visai aiškus. Pavyzdžiui, po tarptautinio termino *cezūra* L 87 (R 59) skliaustuose K. Bizauskas prirašė *perkirtimas*, bet labiau tikėtina, kad tai lietuviškas aiškinimas, o ne sinonimas (pirmajame leidime *perkirtimas* pateiktas po brūkšnio, tad kaip sinonimą jį suvokti sunku).

Kaip jau minėta, kaip termino *posmas* L 91 (R 61) sinonimą K. Bizauskas nurodė tarptautinį terminą *strofa* L 91 (R 61). Nors pirmasis yra terminologizuota slavybė, tačiau autoriaus jis galėjo būti suvokiamas kaip lietuviškas terminas.

Sinonimiškai vartojami terminai [komedijos, tragedijos] *klasikinis periodas* L 187 – *klasikinis laikotarpis* L 194, *naujųjų laikų laikotarpis* L 194 – *naujųjų laikų periodas* L 197.

Įdomesnis sinonimijos atvejis – *minties, ar idėjos išvystymo pilnumas* L 20 (R 8). Terminas *idėja* L 20 sinonimas yra *pagrindinė mintis* L 20¹⁹, o sudėtinis terminas sudarytas praleidžiant dėmenį *pagrindinis*, tarsi savaime suprantamą.

Skirtingos kilmės šalutinius dėmenis turi terminai *karžyginis (herojinis) epas* L 139, *liaudies karžyginė (herojinė) poema* L 145; *komiškas (juokingas) elementas* L 189, *juokinga, arba komiška, padėtis* L 193 ir kt. Iš dalies to paties tipo yra ir sinonimai *vaizdi, arba poetiška kalba* L 32.

Lietuviškos kilmės terminų arba dėmenų sinonimija. K. Bizauskas sinonimiškai vartojo terminus *įvadas, arba įžanga* L 22 (*įvadas (įžanga)* R 10), *vaizdas* R 49, L 63 – *paveikslas* L 130, jau minėtus terminus *paiba* ir *galas*, taip pat *pagrindinė idėja* L 16 (R 5) – *vyriausioji idėja* L 20 / *vyriausia idėja* L 20 (*vyriausia ideja* R 8) ir kt.

Atskirai minėtini sinonimai *liaudies šnekamoji kalba* L 27 – *liaudies kalbamoji kalba* L 47 (R 14). Susidaro įspūdis, kad vidurinis dėmuo šiems terminams įterptas dėl aiškumo, siekiant atspindėti sąvokų klasifikaciją. Tekste K. Bizauskui dažnai tiesiog pakanka termino *liaudies kalba*.

Aspektiniai sinonimai

Terminus, kuriuos autorius pateikia kaip sinonimus, bet kuriais sąvoka įvardijama pagal kitą motyvacinį požymį, verta paminėti skyrium – grentinti juos pagal kilmę nebūtų tikslinga. Atskirai paimti opoziciją sudarantys dėmenys nėra sinonimai. Taigi, K. Bizauskas kaip sinonimus nurodo terminus *autoriaus siekimas (veikalo tikslas)* L 24 (R 11); *didaktinė, arba filosofinė, odė* L 173; *dirbtinė, sektinė, arba pseudoklasikinė odė* L 172, *dirbtinis, sektinis veikalas* L 191; *išvidinis, arba priežastinis, sąryšis* L 100; *išviršinis, arba chronologinis, sąryšis* L 100; *klasikinė komedija* L 194 – *graikų komedija* L 195, *klasikinė tragedija* L 187 – *graikų tragedija* L 189, *klasikinė, arba natūrinė oda* L 172; *liaudies, arba sakytinis epas* L 138, *liaudies, arba sakomoji, lyrika* L 167; *literatūros, arba dailės epas* L 138; *literatūros srovė arba literatūros mokykla* L 136; *miestėlių drama arba verkšlenamoji komedija* L 197; *mišra, arba natūrali, kalba* L 37; *moteriška-*

¹⁹ Vadovėlio tekste terminai varijuoja: *pagrindinė veikalo mintis, arba veikalo idėja* L 20; *pagrindinė mintis, arba vyriausioji veikalo idėja* L 20.

sis rimas L 89 / moteriškas rimas L 90 (R 60) – dviskiemenis rimas L 89 (R 60); naujoji, dailės odė L 172; papročių, arba aprašomoji, pasaka L 141; šeimininis, arba pamokomas, romanas L 163 (bet plg. šeimos ir pamokomasis romanas L 197) ir kt.

Mišrūs sinonimai

Sinonimiškai autorius vartojo terminus *išgalvotas, fantastiškas pasakojimas (fabula*²⁰) L 113 – *pramanytas pasakojimas* L 141, *pseudoklasikinis perijodas* L 187 – *pseudoklasikinis laikotarpis* L 194 – *pseudoklasizmo perijodas* L 195; *teisingumas (objektingumas)* L 95 – *objektyvumas* L 138 (plg. TŽŽ 1936 *objektyviškumas*); *vaizdavimas* L 165 – *piešimas* L 174 – *vaizdinimas* L 192; *karžygių daina* L 99 – *karžyginė giesmė* L 146, *poėtinis posakis* L 31 – *poėtiškas pasakymas* L 32 ir kt. Čia galima pridėti ir teatro terminus *artistas*²¹ (*vaidila*) L 183 – *vaidintojas* L 185.

Sinonimai vadovėlyje yra terminai *lyrinis veikalas* L 165 – *lyrikos veikalas* L 166 – *lyrinis kūrinys* L 171, nors pats K. Bizauskas vadovėlyje pasakė, kad terminai *veikalas* ir *kūrinys* įvardija ne tas pačias sąvokas: *veikalas* yra temos, turinio, plano, dėstymo formos ir stiliaus atžvilgiais išdirbtas kūrinys (L 17). Vadinasi, sudėtiniai terminai su dėmenimis *veikalas* ir *kūrinys* gali būti tiek kontekstiniai sinonimai, tiek sisteminiai, jei manytume, kad šių vienažodžių terminų opozicija, kai jie įeina į sudėtinius (rūšinius) terminus, yra neutralizuota.

K. Bizauskas vadovėlyje nurodė, kad lietuviškas termino *literatūra* atitikmuo yra *raštyja*: „Lietuviškai tariant, literatūra yra raštyja“ L 13. Iš sudėtinių sinoniminių terminų matyti, kad kaip jų sinonimas suvokiamas ir daugiaskaitinis terminas *raštai*, plg. *literatūros arba raštijos ar raštų istorija* L 14 (plg. *literatūros arba raštijos istorija* R 4, *literatūros ar raštų teorija* L 15).

Sinonimiškai K. Bizauskas vartojo terminus *prakalba* L 24 – *oratorių kalba* L 122 – *oratorių veikalas* L 122 – *byla* L 122 (dar plg. ilgąjį tekstinių variantą *oratorių bylos* L 35). Sudėtinius terminus tarpusavyje galima laikyti aspektiniais sinonimais, o vienažodžių terminų atžvilgiu jie yra tarsi klasifikaciniai.

Čia pat galima pridurti, kad K. Bizausko vadovėlyje esama pastabų dėl terminų santykio ir (ar) vartosenos, kurie parodo, kad autorius atkreipė dė-

²⁰ Terminas *fabula*, matyt, čia atlieka tikslinimo funkciją.

²¹ TŽŽ 1936: 81 rašoma, kad *artistas* yra beveik *aktoriaus* sinonimas.

mesį į literatūros mokslo terminų sistemos savitumą: „Nors mes dažnai sakome vietoje „rašytojo stilius“ – „rašytojo kalba“, tačiau žodžiai „kalba“ ir „stilius“ ne tolygūs; skirtumas aišku iš to, kas augščiau pasakyta: kalba tai tik įnagis, kuriuo rašytojas naudojasi savo stiliui išdirbti“ L 30; „Kai kada žodis legenda imamas plačiau, būtent, taip vadinamas kiekvienas padavimas iš būtų laikų“ L 145; „Atskirą odžių rūšį sudaro religinės odės, arba himnai <...>. Platesne prasme himnais vadinamos visos psalmės ir krikščionių giesmės. Be to, himnais vadiname kilnias tautines giesmes, kurios giedamos tiktai išimtiniais atsitikimais ir kurias didžiai gerbiame“ L 175 ir kt.

Variantai

Trečiajame leidime, kaip matyti, pasitaiko varijuojančių terminų. Be jau nurodytų, aprašant sinonimus, dar galima paminėti: *archaizmas* L 43 / *archajizmas* L 105 (R 24), *epopeja* L 146 / *epopėja* L 147, *siužetas* L 18 (R 7) / *siužėtas* L 191; *tropas* L 59 (R 44) / *tropa* L 112 (R 39), *viduramžis* L 146 / *viduramžiai* L 162; *kelionės aprašymas* L 112 / *kelionių aprašymas* L 113, *laiko ir vietos vienumas* L 191 / *vietos ir laiko vienumas* L 192, *teigiamasis idealas* L 13 / *teigiamas idealas* L 132 ir kt.

IŠVADOS

Vasario 16-osios Akto signataras K. Bizauskas lietuvių terminologijos istorijoje užima svarbią vietą, nes 1) jis parašė pirmąją lietuvišką literatūros teorijos vadovėlį – tos srities terminijos šaltinį, 2) jam dirbant švietimo ministru prie Švietimo ministerijos buvo įsteigta pirmoji Lietuvos istorijoje terminologijos komisija ir 3) pagal to vadovėlio rankraštį ar medžiagą jis parengė terminų sąrašą ir davė jį svarstyti Terminologijos komisijai. Signataras gerai suvokė terminologinio darbo svarbą, o kaip terminologas nebuvo individualistas – jam rūpėjo kolektyvinė terminų tvarkyba.

Palyginus K. Bizausko vadovėlio (1922) terminiją su Terminologijos komisijos protokoluose užrašytais terminais matyti, kad daugiausia tos terminijos skiriasi bendrašakniais sinonimais – K. Bizauskas pasirinko vieną ar kelis iš Terminologijos komisijos užfiksuotų bendrašaknių sinonimų arba pavartojo kitokius jiems bendrašaknius terminus. Šių dienų terminija panašesnė į K. Bizausko ir tai greičiausiai lėmė didesnė jo terminų sklaida.

K. Bizauskui nebūdingas nei kraštutinis purizmas, nei perdėtas terminijos tarptautinimas. Dviejų vadovėlio leidimų terminų sugretinimas parodė, kad autorius daugiausia tikslino terminų raišką – pasirinko kitą

variantą ar keitė terminą bendrašakniu sinonimu (gana tipiškas sudėtinio termino su priesagos *-inis* būdvardžiu įvedimas vietoj kitokios raiškos sudėtinio termino). Pirmojo leidimo terminų vėliau jis nebuvo linkęs keisti kitos kilmės (lietuviškos ar svetimės) terminu – iš nebendrašaknių terminų sinonimų poras tarp skirtingų leidimų paprastai sudaro tik vienakilmiai terminai. Keli keitimai atliepia to meto kalbos norminimo kryptis, tiksliau – J. Jablonskio taisymsus (*tveryba* → *kūryba*).

Terminų (bendrašaknių ir nebendrašaknių) sinonimija ir varijavimas būdingi ir vieno vadovėlio leidimo terminams, o tai reiškia ar galėtų reikšti, kad terminija nebuvo nusistovėjusi, ieškota tikslesnės ar taisyklingesnės raiškos, nesužūrėti ar nerūpėjo terminų įvairavimai tekste. Matyt, siekdamas didaktinių tikslų, autorius nevengė ir aspektinių sinonimų.

Dabar sunku pasakyti, ar visi pirmojo lietuviško literatūros teorijos vadovėlio terminų variantai ir sinonimai yra paties autoriaus, o ne redaktorių, leidėjų ar šiaip pagalbininkų darbo padarinys.

PAGRINDINIAI ŠALTINIAI

L – Bizauskas K. *Literatūros teorija. Vadovėlis augštesniosioms mokykloms*. Trečiasis leidimas, Kaunas, 1922.

R – Bizauskas K. *Raštijos bei literatūros teorija* 1, Kaunas: Ateities leidinys, 1918.

TKP – Terminologijos komisijos protokolai (Nr. 1–23), 1921. Saugomi Lietuvių kalbos institute.

LITERATŪRA IR PAPILDOMI ŠALTINIAI

Auksoriūtė A. 2011: Terminologijos komisijos (1921–1926) veiklos apžvalga. – *Terminologija* 18, 80–91.

Banevičius A. 1991: *111 Lietuvos valstybės 1918–1940 politikos veikėjų*, Vilnius: Knyga.

Bizauskas K. 1923: *Literatūros teorija. Vadovėlis augštesniosioms mokykloms*. Ketvirtasis leidimas, Kaunas,

Bląžytė-Baužienė D. 2006: Bizauskas Kazimieras. – *Lietuvos Steigiamojo Seimo (1920–1922 metų) narių biografijos žodynas*. Sud. A. Ragauskas, M. Tamošaitis, Vilnius: VPU leidykla, 99–102.

Bukauskienė T. 1993: *Lietuvių literatūros mokymo istorija (iki 1940 m.)*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Girdzijauskas J. 2006 [1993]: Kazys Bizauskas ir jo literatūros teorija. – *Lietuvių literatūros vagoje*. Straipsnių rinkinys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 49–56.

Girdzijauskas J. 2006 [1994]: Lietuvių literatūros istorijos objektas ir periodizacija. – *Lietuvių literatūros vagoje*. Straipsnių rinkinys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 26–34.

Jablonskis J. 1933: *Jablonskio raštai* 2. *Švietimo reikalai*. Red. J. Balčikonis, Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys.

Jablonskis J. 1935: *Jablonskio raštai* 4. *Kalbos dalykai*. Red. J. Balčikonis, Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys.

Jablonskis J. 1936: *Jablonskio raštai* 5. *Kalbos dalykai*. Red. J. Balčikonis, Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys.

Jakštas A. 1923: *Mūsų naujoji literatūra (1904–1923)* 2. *Mūsų naujoji prozos literatūra (1904–1923)*, Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisijos leidinys.

Keinys St. 2010: Mintys apie didelį kalbininką ir terminologą Joną Jablonskį 150-tų gimimo metinių proga. – *Terminologija* 17, 80–92.

Keinys St. 2012 [1967]: Lietuvių terminologijos kūrimo apžvalga (iki 1940 m.). – *Lietuvių terminologijos raida*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 29–56.

Kensminienė A. 2004: Mįslės. – *Aruodai*. Prieiga per internetą: <http://www.aruodai.lt/paieska2/terminas.php?TeId=4389&back=home>.

- Knabikaitė V. 2006: *Lingvistinės lietuvių stilistikos raida XX amžiuje*, Vilnius: Mintis.
- LEM – *Literatūros enciklopedija mokyklai*. Sud. L. Mačianskaitė, D. Mitaitė, D. Pociūtė-Abukevičienė, D. Satkauskytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
- Liekis A. 1996: *Signatarai: Vasario 16*, Vilnius: Džiugas.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002), elektroninis variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. – www.lkz.lt.
- LTŽ 1962: *Literatūros terminų žodynas*. Sud. J. Petronis, V. Vanagas, A. Zalatorius, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- LTŽ 1998: *Literatūros terminų žodynas 2. Eilėdara*. Sud. J. Girdzijauskas, Vilnius: Baltos lankos.
- Mitkevičienė A. 2005: Epo, lyrikos, dramos žanrų ir kitų klasifikacijos vienetų pavadinimai pirmuose lietuviškuose literatūros teorijos vadovėliuose. – *Terminologija* 12, 81–106.
- Mitkevičienė A. 2013: Terminologijos komisijos (1921–1926) vaidmuo lietuvių literatūros mokslo terminijos istorijoje. – *Terminologija* 20, 172–179.
- Mitkevičienė A. 2014: Figūrų ir tropų pavadinimai 1918–1940 m. literatūros mokslo darbuose. – *Terminologija* 21, 176–191.
- Mitkevičienė A. 2015: Sinoniminiai terminai 1918–1940 metų lietuvių literatūros mokslo darbuose. – *Lietuvių kalba* 9, <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/179/144>.
- Piročkinas A. 1986: *Jono Jablonskio kalbos taisyms*, Kaunas: Šviesa.
- Skipitis R. 1961: *Nepriklausomą Lietuvą statant*, Chicago: Terra.
- Šalkauskis S. 1991: *Raštai 2. Filosofijos ir pedagogikos terminija*. Parengė A. Sverdiolas, Vilnius: Mintis.
- Šoblinskas A. 1979: Lietuvių stilistika ir jos darbininkai. – *Mūsų kalba* 4, 23–31.
- TŽŽe 2002: *Interleksis. Kompiuterinis tarptautinių žodžių žodynas*. Ats. red. A. Kinderys, Vilnius: Alma littera.
- TŽŽ 1936: *Tarptautinių žodžių žodynas*. Sud. K. Boruta, P. Čepėnas, A. Sirutytė-Čepėnienė, [Kaunas]: Spaudos fondas.
- Vaskelienė J. 2013: Darybinių sinonimų, darybinių variantų ir paronimų panašumai bei skirtumai. – *Žmogus ir žodis. Didaktinė lingvistika* 15(1), 206–214.
- Viliūnas G. 2003: Į žodžio meno gilumas. Lietuvių literatūros mokslas XX amžiaus pirmoje pusėje. – *Darbai ir dienos* 36, 261–281.
- VLE III – *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 3, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
- VTŽŽ 2003: Vaitkevičiūtė V. *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Fotonija (elektroninis leidimas).
- Zaborskaitė V. 1982: *Literatūros mokslo įvadas*, Vilnius: Mokslas.
- Zundė P. 1993: *Kazys Bizauskas* 1, Chicago: Lietuviškos knygos klubas.
- Zundė P. 1994: *Kazys Bizauskas* 2, Chicago: Lietuviškos knygos klubas.

A SIGNATORY OF THE ACT OF INDEPENDENCE OF LITHUANIA KAZYS BIZAUSKAS AND LITHUANIAN TERMINOLOGY OF LITERARY SCIENCE

100 years ago the first Lithuanian textbook on literary theory was published. It is symbolic that the author of this textbook is a signatory of the Act of Independence of Lithuania (1918) Kazys (Kazimieras) Bizauskas (1893–1941). The aim of this article is to discuss the terminology of literary science used by Bizauskas and his activities in organized terminology ordering.

Bizauskas has an important place in the history of Lithuanian terminology, because 1) he wrote the very first Lithuanian textbook on literary theory which is a terminology source as well, 2) during his term of office as minister of education the first terminology commission was established at the Ministry of Education and 3) he prepared a list of terms most likely based on the manuscript or material of his textbook and presented it for discussions at the Terminology Commission. Bizauskas understood well the importance of terminology work and as a terminologist he was not an individualist – he was involved in collective work on terminology ordering.

The comparison of terms in Bizauskas' textbook (1922) and terms recorded in the minutes of the Terminology Commission shows that these terms mainly differ in synonyms having the same root – Bizauskas either used one or more synonyms with the same root which were discussed by the Terminology Commission or used different synonyms with the same root. Terminology of the present is more similar to the terminology used by Bizauskas, probably because of the wider dissemination of his terms.

Neither extreme purism nor a determination to internationalize terminology is characteristic to Bizauskas. The comparison of two editions of the textbook reveals that he was mainly changing the form of terms to make them more accurate – he would choose another variant or would change a term for a synonym with the same root (introduction of the complex term including an adjective with a suffix *-inis* instead of a complex term with a different form is quite typical). He was not inclined to change terms of the first edition with terms of different origin (Lithuanian or foreign). Synonymous terms having a different root in the first and second editions are of the same origin. Several changes correspond to standardization trends of that period.

Variation and synonymy of terms (with the same root or with different roots) is characteristic to the single edition of the textbook (the 3rd edition was researched in this respect) and this could indicate a lack of stability in terminology, the search for more accurate or more correct form or variations being unnoticed or considered to be insignificant to change. It seems that for didactic reasons the author chose not to avoid aspectual synonyms.

It is difficult to establish now if all synonyms and variants in the first Lithuanian textbook of literary terms were introduced by the author himself or by editors, publishers or other helpers.

Gauta 2018-07-31

Asta Mitkevičienė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas asta.mitkeviciene@lki.lt